شەرحی
(بيان زغل العلم) ی الذهبي

نووسینی
د. إحسان برهان الدين

شەرحی کتێبی (زغل العلم) ی الذهبي

بسم الله الرحمن الرحيم

ناسنامەی کتێب

ناوی پەرتووک: شەرحی کتێبی زغل العلم ی الذهبي

نووسین: د.إحسان برهان الدين

نـەخـشەسازیی ناوەوە: عبدالله خاکی

نـەخـشەسازیی بەرگ:

نۆره و ساڵی چاپ: یەکەم، ١٤٤٣ کۆچی – 2022 میلادی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارە «   »ی

ساڵی «2022»ی پێ دراوە.

پێشەکی

الحمد لله ربّ العالمين، الّذي علا فَقَهَر، ومَلَكَ فَقَدر، وعفا فغَفَر، وعلمَ وسَتَر، وهزَمَ ونَصَر، وخَلَق ونَشَر. اللهم صلِّ على صاحب الخُلُق العظيم والقَدْر الفَخِيم، مَنْ أرسَلته رحمة للعالمين، وعلى آله الطيبين الطاهرين، و صحابَتِه الغُرّ الميامين، ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين.

کتێبی (زَغَلُ العِلْم) یان بە پێی جیاوازی مەختوتەکان پێیشی دەوترێت: (بيان زغل العلم) و (زغل العلم والطلب).

یەکێکە لە کتێبەکانی مێژوونووس و زانا وفەرموودە ناسی گەورە شمس الدين الذهبي التركماني بە ڕەحمەت بێت، جیاواز لە کتێبەکانی تری، ئەم کتێبەی چەند لاپەڕەیەکی کەمە و دەکرێت ناو بنرێت نامیلکەیەك بەراورد بە کتێبەکانی ئەو زانایایە کە کتێبی هەیە دەگاتە دەیان بەرگ بۆ نموونە کتێبی (تاريخ الاسلام) ە کەی.

لەم زنجیرە باسەدا، هەوڵ ئەدەم تیشك بخەمە سەر هەموو باسێك لەو باسانەی کە دانەر لەو کتێبەیدا ئاماژەی بۆ کردوە و تیشکی خستوەتە سەری، واتە ئەرکم بریتی نییە لە وەرگێڕانی کتێبەکە، نە

شـــەرحکردنیشـــی بەو واتای کە لەگەڵ هەموو بڕگەو ڕســـتەیەکی کتێبەکەدا بوەستم وشـەرحی بکەم، بەڵکو هەوڵ دەدەم لە ڕۆشـنایی قسەکانی خۆیدا لە هەموو باس وتێبینی و ڕەخنەیەکیدا وانەیەکی لێ وەربگرم و پێشکەشی خوێنەری بەڕێزی بکەم.

ئامانجی ئەم نامیلکەیە نا ساندنی کتێبێکە لە کتێبەکانی ئەو زانایە و هاوکات هەوڵێکیشـــە بۆ دۆزینەوەی چەند خاڵێکی هاوبەشـــە لە نێوان سەردەمی زەهەبی و سەرەمی خۆماندا لە ڕووی خاڵی لاوازی و هەڵە ولادان لە هێڵە پـانەکـانی مەنهەجی ئیســـلامی، لە پێنـاو دیاریکردنی خۆپارا ستنی موسوڵمانان لەو هەڵانە و بەگوێرەی توانا و لە ڕۆشـــنایی قســـەی زا نا یا ندا دۆزینەی ڕیگەچارەی گونجاو بۆ دەربازبوون لەو لادان و هەڵانە.

وەکو وتم لە هەموو بەشـێکدا وابەسـتەی ئەوە نەبوومە کە هەموو قسـەکانی زەهەبی وەکو خۆی بهێنم و وشـە بەوشـە شـەرحی بکەم، بەڵکو جەوهەر و ناوەڕۆکی قسەکانیم وەرگرتووە و خستوومەتەڕوو، ئینجا بەراوردم کردووە لەگەڵ ئەم سەردەمەی خۆماندا و لەگەڵیدا و بەدوا یدا ئەوە ندەی کە ســـیاقی قســـە کانی شـــەرح هە ڵدەگر ێت هەوڵمداوە بەدوای هەموو پوختەیەکی قسـەکانی شـەیخی زەهەبیدا

ڕوونکردنەوەو تێبینی وکۆمێنتم هەبێت، ئەوەی ئەو پێشـەوایە وریابی دەر بارەی داوە، منیش بە دەربڕینێك بگونجێ لەگەڵ ئەم قۆناغ و سەردەمەی خۆماندا لە کوردستاندا وریاییم دەربارەی داوە.

لە الله داواکارم ئەم بەرهەمە بکاتە کارێکی بە سوود بۆ بانگەوازی ئیسـلامی و کاروانی زانسـتـی لە کوردسـتـاندا، پاداشـتـی دانەری کتێبەکە وخوێنەری و هەروەهـا بەنـدەی دامـاویش بەخێروچـاکە بداتەوە.

والحمدلله الذي بنعمته تتم الصالحات.

إحسان برهان الدين

سلێمانی/ گرین سیتی

2022/7/24

كورتەیەك دەربارەی كتێبەكە

لەم بەشەدا پوختە وپێناسەیەك دەربارەی كتێبەكە دەخرێتەڕوو:

وشەی (زغل) لە زمانی عەرەبیدا كۆمەڵێك واتای هەیە، یەكێكیان بریتییە لە فێڵ و غەش وساختە، كە دانەر لەو كتێبەیدا زەغەلی بەو مەعنا بەكار هێناوە، واتە: (الذهبي) دەیەوێت ئەو ساختە وهەڵانەی كە لە زانستەكاندا هەیە، ئەو شتە نەخوازراوانەی كە لە زانستەكان وئەوانەدا هەیە كە سەرقاڵی ئەو زانستانەن، ئاشكرایان بكات و پەردەیان لەسەر هەڵماڵێت، ئەمەش وەكو یەكێك لە لێكۆڵەرەوانی كتێبەكە دەڵێت ئاماژەیەكی ناڕاستەوخۆی تێدایە بۆ پیشەكەی (الذهبي) كە ئەو ماوەیەك لەبەردە ستی شێخ (ابن قایماز)ی باوكیدا لە پیشەی زەرەنگەری كاری كردووە، وەكو ئەوەی بڵێت من چۆن توانام هەیە ئاڵتوونی ڕەسەن و ساختە لەیەكتر جیابكەمەوە، ئاوها توانام هەیە زانستی ڕەسەن و زانستی ساختەش لەیەكتر جیا بكەمەوە.

چونکە ئەو هەوڵیداوە ئەو خەڵتە و بیدعەو هەڵانەی کە لە زانستەکانی قیرائات و تەجوید و تەفسیر و فەرمووده ومەزهەبە فیقهییەکان وزانستەکانی وەکو نەحو وزمان وأصول الفقه وعلم المنطق وفەلسەفە وزانستەکانی الفرائض وإنشاء وهۆنراوە وحیساب و شروط و وعظ و ئامۆژگاریدا هەیە دەریبخات وپەنجە بخاتە سەر عەیب و لایەنە نامۆ وتاریکەکانی ئەو زانستانە بۆ ئەوەی فێرخوازانی زانست خۆیانی لێ بپارێزن.

کتێبەکە، یان نامیلکەکە ئەگەرچی دەوری بیست و پێنج لاپەڕەیەکە، بەڵام مەتنێکی پڕ لە زانیاری و بەسوودە، چونکە زادەی شارەزایی و ئەزموونی زانایەکی گەورەیە ولە قۆناغێکی پێ شکەوتوو لەتەمەنیدا نووسیوێتی، تێیدا تیشکی خستووەتە سەر ئەو هەڵەو کەموکورتییانەی لە زا نا کان و لە زانستە باوو مەشهورە کانی سەردەمی خۆیدا بووە کە ئاماژەمان پێکرد.

بەڵام ئەوەی کە جێگای سەرسوڕمان و پرسیارە لەو کتێبەدا ئەوەیە کە (الذهبي) هەندێ رەخنەی لە (ابن تيمية)ی مامۆستای

خۆی گرتووە، لە کاتێکدا لە زۆر ێك لە کتێبە کانیدا بە ئەوپەڕی مەزنی و گەورەیی وســەرســام بوونەوە باســی کردووە و وتوویەتی ئەگەر لە نێوان ڕوکن و مەقامدا سوێند بدرێم سوێند دەخۆم هەرگیز زانای گەورەی وەکو ابن تیمیەم نەبینیوە ونەخۆیشــی کەســی وەکو خۆی بینیوە، جگە لەوەش ئەو تاکو مامۆســتاکەی لە ژیان دەرچووە لێی دانەبڕاوە و پاش مردنیشی قە سیدەیەکی وەکو گریان لە وە سف و مەدحیدا نووسیوە کە تێیدا دەڵێت:

يا موت خذ من أردت أو فدع ** محوت رسم العلوم والورع
أخذت شيخ الإسلام وانفصمت ** عرى التقى واشتفى أولو البدع
غيبت بحرا مفسرا جبلا **** حبرا تقيا مجانب الشبع
فإن تحدث فمسلم ثقة ** وإن يناظر فصاحب اللمع

ئەوەش وای کردووە کە هەنـدێ لە لێکۆڵەرەوان نکۆڵی بکەن لە نســبەتی کتێبەکە بۆ (الذهبي) وبڵێن ڕاســـت نییە کە ئەو کتێبەی نووســـیبێـت، چو نکە مەحـاڵە (الـذ هبي) بەو هە مو ڕ ێزو

خۆشـــەویســـتییەی بۆ مامۆســـتاکەی هەیبووە قســـەی پێ بکات و بەتوندی ڕەخنەی لێبگرێت!
هەندێکیش پاساویان بۆ هێناوەتەوە و وتوویانە مەبەستی ئەوە نەبووە و بە شێوەیەکی تر تەوجیهو لێکدانەوەی قسەکانیان کردووە.

بە هەر حاڵ ئەو ڕەخنانەی کە (الذهبي) لە ابن تیمیة ی گرتوە زیاتر ئەوەیە تۆمەتباری کردووە بەوەی کە لە گفتوگۆدا توندوتیژە و موجـامەلەی نەیـارەکـانی نـاکـات وحەزی لە خۆدەرخســـتن و ســـەرۆکایەتی و هەندێ قســـەی تری لەو شـــێوە، بەڵام ئەوەی کە دڵخۆشکەرە ئەوەیە أبو الفضل القونوي و محمد بن إبراهيم الشيباني وەڵامی هەموو ئەو ڕەخنانەی پێشـــەوا (الذهبي)یان داوەتەوە بەوەی کە ژیاننامە و وتەکانی ابن تیمیة وهەڵســـوکەوت و مامەڵەی لە گەڵ قوتـابییەکـانی و لەگەڵ خەڵکی و لەگەڵ نەیـارەکـانیشـــیـدا ئەوە دەســـلمێنن کە ابن تیمیـة بەری بووە لە هەموو جۆرە کیبرو لەخۆبایبونێك، بەڵام خاوەن عیزەت نەفسێکی زۆر بووە رەنگە ئەوە گومانی بۆ هەندێك دروســـت کردووە بە کیبر تۆمەتباری بکەن. یان ئەوەی کە لەگەڵ موبتەدیعە کا ندا مو نازەرەی دەکرد هە ندێ جار

دەنـگـی بەرز دەکـردەوە ودواتـر بـاســـی حـیـکـمەتـی دەنـگ بەرزکردنەوەکەشی دەکرد.
یان جاری وابوو بە نەیارەکانی دەوت من ســێ ســاڵ مۆڵەتتان پێ دەدەم کە بیسەلمێنن وشەیەك لەوانەی من وتوومە پێچەوانەی قسەی پێشەوایانی سەلەفی سێ سەدە چاکەکە بێت و قسەی لەو جۆرە.
کە پێیشی دەوترا قسەت ڕەقە پاساوی بەئایەت وفەرموودە دەهێنایەوە و دەیفەرموو من دەزانم کەی و لەگەڵ کێ بەو شێوە قسە دەکەم.

بەڵام ئەبێت ئەوە تێبینی بکرێت کە ئەو ڕەخنانەی لەم کتێبەیدا هـاتووە بەرانبەر بە ابن تیمـیـة جیـاوازە لەوەی دەدرێتە پـاڵی لە (النصـیحة الذهبیة)دا کە گوایە بۆ ابن تیمیة ی نووسـیوە، چونکە بە دڵنیاییەوە ئەوە یان بوختانە و نەیارەکانی (الذهبي) و ابن تیمیة دوای مردنی هەردوکیان ئەوە یان بۆ هەڵبەســتووە بۆی، بۆ زانینی وردەکاری ئەو بابەتەش دەتوانیت بگەڕێیتەوە بۆ کتێبی (التوضـیح الجلي فی الرد علی النصـیحة الذهبیة المنحولة علی الإمام الذهبي) لە نووسینی محمد بن إبراهیم الشیباني.

سەبارەت بە نکۆڵی کردنی هەندێ لە زانایان لەوەی (زغل العلم) کتێبی الذهبي بێت بەهۆی ئەو ڕەخنانەی لە مامۆســـتاکەی گرتووە، ئەوەی کە من پێی گەیشتم بە گەڕانەوە بۆ چەندین لێکۆڵەر لەوانەی تەحقیقی ئەو کتێبە یان کردووە، بە تایبەتی (محمد بن عبدالله أبو الفضـــل القونوي) کە دەڵێت حەوت دەســـتنووســـی لە کتێبەکە دەســـتکەوتووە و دانەیەکیان لەبەرلین بووە وکتێبەکە هە ندێکی بە خەتی دەســـتی الذهبي خۆیەتی و هەندێکی بەخەتی قوتابییەکانێتی ئەوە دەیســـلمێنن کە (زغل العلم) نووسراوی (الذهبي) خۆیەتی. جگە لەوەش (ابن حجر العســـقلاني) و (علم الدين الســـخاوي) و(أحمد بن طولون) کتێبەکە دەدەنە پاڵ (الذهبي) و دەڵێن کتێبی خۆیەتی.

هەروەها (أبو الفضـل القونوي) بەڵگەیەکی تر دەهێنێتەوە لەســەر ڕاســـتی نیســـبەتی کتێبەکە بۆ (الذهبي) ئەویش ئەوەیە (ابن قيم الجوزية) بێزاری خۆی لەو کتێبە دەربڕیوە بە هۆی ئەو ڕەخنانەی کە دەربارەی (ابن تيمية)ی مامۆســـتای تێیدا هاتووە و لە نونییە بەناوبانگەکەی خۆیدا وتوویەتی:

رامي البريء بدائهِ ومُصابهِ ... فعل المُباهتِ أوقح الحيوانِ

كمُعيرّ للناس بالزغل الذي ... هو ضَربُهُ فاعجبْ لذا البهتانِ

کتێبەکە بەدیاریکراوی نازانرێت کەی نووسراوە، بەڵام ئەوانەی بەدواداچوونیان بۆ کردووە دەڵێن لە چەند ساڵی کۆتایی تەمەنی (ابن تيمية)دا نووسراوە بەرەحمەت بێت، واتە لە نێوان ساڵەکانی (720) بۆ (726)ی کۆچی نووسراوە و لە نوسخەکانی دەستنووسەکەشدا دەردەکەوێت کە (الذهبي) چەند جارێك دەستکاری و گۆڕانکاری لە مەتنەکەیدا کردووە.

کتێبەکە یەکەم جار لەلایەن (محمد زاهد الكوثري) تەحقیق کراوە کە زۆر هەڵوێستی دوور لە ئینساف و دادگەری بەرانبەر الذهبي وابن تيمية هەبووەو لەوانە شە لە خۆ شی ئەوەی کە ڕەخنەی لەسەر ابن تيمية تێدایە کتێبەکەی تەحقیق کردبێت!دووەم جاریش لەلایەن (محمد بن ناصر العجمي) تەحقیق کراوە، بەڵام پێم وایە چاکترین تەحقیق ئەوەی (أبو الفضل القونوي)یە کە لێرەدا بۆ نووسینی ئەم زنجیرەیە پشت بە ئەوەو تەحقیقەکەی العجمي دەبەستم.

کورتەیەك لە ژیاننامەی دانەری کتێبەکە

ناوی (محمد بن أحمد بن عثمان بن قایماز)ی تورکمانی دیمەشقی شافیعییە، ناسراو بە شمس الدين الذهبي، یەکێکە لە گەروە (حافظ) و زاناکانی سەردەمی خۆی و سەردەمانی دوای خۆیشی، لە ساڵی (673)ی کۆچی لە دیمەشق لە دایکبووە، لە قۆناغی منداڵیدا لە خیزانێکدا پەروەردە بوو کەسە نزیکەکانی ئەهلی عیلم بوون، تە نانەت پوری کە شیردەری بوو خاوەن ئیجازە بوو لە قورئان و زانستی شەرعیدا، هەروەها خاڵی و مێردی پووری لە ئەهلی عیلم بوون و زانستی لێ وەردەگرتن.

هەر لەسەردەمی منداڵیدا بە باپیری کاریگەر بوو کە پیاوێکی دارتاش بوو و زۆر ئەهلی عیبادەت بوو، باوکیشی کە پیشەی زەرەنگەری هەبوو و حاڵی مادی زۆر باش بوو، گرنگی زۆری بە زانستی شەرعی دەدا، وەکو خۆ شەویست کردنی زانستیش لەلای کوڕەکەی هەندێ جار کە ئامادەی کۆڕەکانی (ابن عساکر) دەبوو شمس الدين الذهبي کوڕیشی لەگەڵ خۆیدا دەبرد، بۆیە هەر لە

تەمەنی منداڵییەوە قورئانی لەبەر کرد و، کاتێك گەیشتە تەمەنی پانزە ســاڵی لە زۆرێك لە زانســـتە شـــەرعییەکاندا بە شـــێوەیەکی باش شــارەزایی پەیدا کردبوو وخۆی دەڵێت لەو تەمەنەدا عیلمم لەلا زۆر مەزن بوو.

بۆ وەرگرتنی زانست گەشتی بۆ قاهیرەو ئیسکەندەرییە وچەندین شارو شوێنی تر کردووە ، بەڵام لەبەر ئەوەی باوکی پێی خۆش نەبوو لێی دووربکەوێتەوە و گەشتی زۆر بکات بۆیە زۆر دوور نەدەکەوتەوە و زۆریشی پێ نەدەچوو لەو دەڤەرانەی گەشتی بۆ دەکرد.

لە ســەرەتای بیســتەکانی تەمەنیدا لە زانســتی قیرائاتی قورئانیدا بەتەواوەتی شارەزا بوو، تەنانەت لە (الجامع الأموي)دا لە دیمەشق بازنەیەکی زانستی گەورەی لەو زانستەدا پێ سپێدرا.

(الذهبي) لە درێژایی ژیانیدا ســەرەڕای زۆریی مامۆســـتاکانی بەڵام پەیوەندییەکی تۆکمە و تایبەتی لەگەڵ ســێ مامۆســـتادا هەبوو: (أبو الحجاج المزي، تقي الدين ابن تيمية، علم الدين البرزالي)، لە

نێوان خۆ یا ندا جگە لە پەیوە ندی مامۆســـتا و قو تابی، هاوڕێ و خۆ شەویستی یەکتریش بوون. بەڵام ئەو کاتەی الذهبي لە سەرەتای لاو یدا بوو، ابن تیمیة - وەکو توێژەری بە ناو با نگ (د.بشـــار عواد معروف) دەڵێت - کەسایەتی زانستی وئیسلامی تەواو پێگەیشتبوو و زانایەکی ناودار بوو. بۆیە هیچ کات تاکو لە دونیا دەرچوو ئەو لێی دانەبڕاو ڕێزو وهەیبەتێکی زۆری لەدڵیدا هەبوو.

ڕێزو خۆشـەویسـتی دوو هاوڕێکەی تریان واتە: البرزالي و المزي بە هەمان شێوە کەمتر نەبوو بۆ ابن تیمیة ، بەڵکو ڕەنگە المزي کە ابن تیمیة بەتەمەنتریش بوو خۆ شەوی ستی و سەر سام بوونی پێی لەوان زۆرتر بووە؟

شمس الدين الذهبي گەورەترین پلەوپۆستی زانستی لە سەردەمی خۆیـدا وەرگرتووە، وەکو ســـەرۆکـایەتی ومەشـــیەخەی هەنـدێ قوتابخانەی گەورەی ئەو سەردەمە کە لە ئا ستی زانکۆ ناودارەکانی ئەم سەردەمەی خۆماندا بوونە، وەکو (دار الحديث النفيسية) و(دار الحديث التكيزية) و(تربة أم صالح) و شوێنی تر.

وەکو ئاماژەمان پێکرد مامۆســـتای گەلێك زۆر بووە، لەوانە: ابن دقيق العيد و الدمياطي و جمال الدين المزي و ابن تيمية، بەڵکو الصـــفدي لە کتێبی (أعيان العصرـــ وأعوان النصرـــ)دا وتوویەتی ژمارەیان دەگاتە 1300 مامۆســـتا و خودی (الذهبي) هەڵســـاوە بە ئەژ مارکردنی د یارترینیان لە کتێبی: (معجم الشـــيوخ) و (المعجم المختص بالمحدثين) دا.

الذهبي لە ژ یانیدا خاوەن ڕێزو پلەو پایەی زۆر بووە لە لای خەڵکی و زانایانی ســـەردەمی خۆی دانیان بە زانســـت و لێهاتوویی ئەودا ناوە، بەڵکو لەدوای ســـەردەمی خۆیشـــی دەگێرنەوە زانایەکی گەورەی وەکو (ابن حجر العســـقلاني) ئاوی زەمزەمی بە نیەتی ئەوە خواردووەتەوە کە الله بیگەیەنێت بە پلەی الذهبي لە زانستدا.

(الذهبي) لە زانستە شەرعییەکاندا و بەتایبەتی لە فەرموودە و لە مێژوو و لە علم الرجال گەیشـــتبوو بە بەرزترین ئاســـت و پلەوپایە، مەتنی زانســـتی زۆری لەبەر بوو، کەســـێکی ڕاســـتگۆ و خاوەن کەسایەتی بەهێز بووە، ئەوەی بەحەقی بزانیایە دەیکرد و لەپێناو هیچ

شـــتێکدا تە نازولی نەدەکرد، کاتێك الـحافظ المزي وە فاتی کرد جێگەکەی لە ســـەرۆکایەتی (دار الحديث الأشرفية) کە لایەنێکی زانســـتی گەورە و بەناوبانگ بوو، کەس نەبوو لە ئاســـتی الذهبي شایستەی سەرۆکایەتی ئەو شوێنە بێت، جا لەو سەردەمەدا لەبەر ئەوەی دەســـەڵات لەلای ئەشـــعەرییەکان بووە، هیچ پلەو پایەیەکی زانســـتی وا گەورە بەکەس نەدەدرا ئەگەر ئەشـــعەری نەبێت، بەڵام (الذهبي) ڕازی نەبوو بە وشەیەکیش بۆ ڕازیکردنیان بڵێت ئەشعەریم و ئەو پلەو پایە ئیداری و زانســـتییە گەورە وەربگرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـــدا ئەو لەگەڵ ابن تیمیەدا شـــێوازی کارکردنی بۆ خزمەتی ئیسلام جیاواز بوو، حەزی لە ڕووبەڕووبوونەوەی دەسەڵات نەبوو، هەمیشـــە بە نەرمی و بەبێ وروژا ندنی خەڵکی لە خۆی خەریکی وەرگرتن و بەخشینی زانستی شەرعی بوو، زۆربەی کاتەکانیشی بە نووسینی کتێب بەسەر دەبرد، بەڵکو جۆرێك لە گۆشەگیری پێوە دیار بوو کە دەرەنجامیش ســـەدان بەرگ کتێبی نووســـی بۆ نموونە کتێبی (تاريخ الإسلام) کە زیاتر لە 50 بەرگە.

هەر لەبەر ئەو نەرمی ودووریيەی لە ڕووداوە کانی ســـەردەمی خۆی، دەبینین سەرەڕای سەرسام بوونی بە ابن تیمیة ی مامۆستای، هاوشێوەی ابن القیم و قوتابییەکانی تری شیخ الاسلام بەشدار نەبوو لە بەرگری کردن لێی و لەگەڵیدا زیندان نەکرا و پشکی لەو میحنەتە بەرنەکەوتووە. لەگەڵ ئەوەشـــدا و لەبەر هەڵوێســـتی لە ابن تیمیة لە چەندین پلەوپۆســـتی زانســـتی گەورە مەحروم کراو و لە ســـەردەمی خۆی و لە سەردەمانی دوای خۆیشی ئە شاعیرە و سۆفی و کە سانی تر بەوە تۆمەتباریان کرد کە لەژێر کاریگەری مامۆســـتاکەیدا بووە لە نووسینە کانیدا.

الذهبي کتێبی زۆری نووســیوە وتا ئێســتاش موســوڵمانان لەســەر ئاستی دنیا سوودی لێ دەبینن، بۆ نموونە: تاريخ الإسلام، سير أعلام النبلاء، ميزان الاعتدال، معرفة القراء الكبار، تلخيص المســـتدرك للحاكم، تذهيب التهذيب، المنتقى من منهاج الســـنة النبوية، العلو للعلي الغفار...هتد.

ئینجا توانایەکی زۆری لە پوختەکردن و کورتکردنەوەی سەرچاوە زانستییە گەورەکاندا هەبووە، ئەوەش نەبێت تەنها کورتکردنەوە بێت و تەواو! بەڵکو بە ئیزافە وپەراوێز دانان وڕوونکردنەوەو ڕادەربڕین؛ پوختەو کورتکراوەکانی زەهەبی لە کتێبە ڕەســەنەکان بەســوودتر و سەرنج ڕاکێشتر دەردەچوو.

تەنها بۆ نموونە کاتێك کتێبی (المســتدرك على الصــحيحين)ی الحاكم ی کورت کردەوە، حوکمیدا لە سەر نیوەی ئەو فەرموودانەی لەســەر بوخاری (اســتدراك) کرابوو کە حوکمێکی هەڵەیە و هاوڕا نەبوو لەگەڵیدا، تەنانەت حاڵ بەوە گەیشــت ئەگەر وترا (صــحجه الحاكم) خوێنەر چاوەڕوانی ئەوەیە بزانە بەدوایدا نووسراوە (ووافقه الذهبي) بۆ ئەوەی وەربگیرێت!

شــایانی باســە ئەم زانایە کە لە فروعدا شــافیعی مەزهەرب بووە بەبێ دەمارگیری ووابەستەبوون بە هەموو ڕاوبۆچوونێکی مەزهەبەکە، لە عەقیدەو بیروباوەڕیشدا سەلەفی بووە لەسەر مەزهەبی (أحمد بن حنبــل) بووە و لەبەر ئەوەش کە قوتــابی ابن تيميــة بووە ئەوە کاریگەری زۆری لەســەری هەبووە و بەوە ناسراوە کە بەرگری لە عەقیدەی ســەلەف کردووە و لە کتێبەکانیدا دژایەتی موعتەزیلە و

فەلاسیفە و موبتەدیعەکانی کردووە، بەو هۆیەش ئەشاعیرە حەزیان لێ نەکردووە و محمد زاهد الکوثري لە هاوچەرخەکاندا هێرشی دەکاتەسەر و دەڵێت کارێکی خراپی کردووە کە کتێبی (العلو)ی نوسیوە و خۆزگە ئەو کتیبەی هەر نەنووسیبا! ئەشاعیرە پێشەوا الذهبي تۆمەتبار دەکەن بەوەی کە بەهۆی خۆشەویستی زۆری و سەرسامبوونی بە ئیبنوتەیمییەی مامۆستای حوکمەکانی لەسەر ناودارانی مێژوو لە کتێبەکانیدا بەتایبەتی لە کتێبی (میزان الاعتدال)دا کە یەکێکە لە مەزنترین کتێبەکانی دەلێن کەوتووەتە ژێر کاریگەری شەیخەکەی سەبارەت بە حوکمی ئەو لەسەر ئەو ناودارانە کە مەبەستیان زانایانی مەزهەبی ئەشعەرییە.

(الذهبي) حەوت ساڵ پێش وەفاتی بەهۆی نەخۆشییەکەوە بینایی چاوی لەدەستدا، لە تەمەنی حەفتاو پێنج ساڵیدا لە دیمەشق لە سالی 748 وەفاتی کردووە. لە پاش خۆی کچێك و دو کوڕی بەجێهێشت، کچکەی ناوی (أَمَة العزیز) بووە، لە ژیانی باوکیدا هاوسەرگیری کردووە وکوڕێکی بەناوی عبدالقادر هەبوو زانستی لە باپیری وەرگرت و ئیجازەی گێڕانەوەی کتێبی (تاریخ الاسلام) یشی لێ بەدەستهێنا.

دوو کوڕەکەشـــی ناویان (عبدالله و عبدالرحمن) بووە، لە ئەهلی عیلم بوون و ئیجازەی زۆرێك لە کتێبەکانی باوکیان وەرگرتبوو.

خوێنەری بەڕێز: بۆ شـــارەزابوونی ز یاتر دەر بارەی ژ یاننامە وبەرهەمەکـان و زۆر پرســـی تر دەربـارەی (الـذهبي)، دەتوانیت بگەڕێیتەوە بۆ لێکۆڵینەوەکەی توێژەر دکتۆر بشـــار عواد معروف لە ســـەرەتای تەحقیقی بەرگی یەکەمی کتێبی (ســـير أعلام النبلاء)دا، توێژینەوەیەکی تێروتەسەلی زانستیانەی وردی لەو بارەوە نووسیوە.

ڕەخنەگرتن لە قورئانخوێنان

یەکەم وێستگەو ڕاوەستانی شمس الدین الذهبي الترکماني لە کتێبی (زغل العلم) دا لەگەڵ قورئانخوێنان وشارەزا یانی عیلمی قیرائاتە، کە خۆیشی یەکێکە لە ناودارانی ئەو زانستە لەسەردەمی خۆیدا، بە وردی -و جیاواز لە سروشتە نەرم ونیانەکەی خۆی - بە توندی وزۆر بە توڕەیی هەڵە و پەڵە و سەرکێشییەکانیان دەستنیشان دەکات و بێزار بوونی خۆی لەسەریان دەردەبڕێت.

لە دەسپێکی ڕەخنەکانی لە بەرانبەریاندا دەڵێت: قورئانخوێنان زێدەڕەوی زۆریان تێدایە، بێ ئەوەی پێویست بکات پرسەکانی تەجوید و شێوازی خوێندنەوەکان زۆر ورد دەکەنەوە، ئەوە ندە گرنگی بە چۆنیەتی خوێندنی پیتەکانی قورئان دەدەن بیریان لەلای خشوع ومەعنا و وا تا کانی هەر نەماوە، بە بێزارییەکی زۆرەوە ڕوویان تێدەکات و دەڵێت: ئێوە پێتان وایە غەیری خۆتان نازانن بە جوانی قورئان بخوێننەوە، ئەی پێم بڵێن ئێوە چ کردەوەیەکتان بە قورئانەکەتان کرد!

ئێوە کردەوەکانتان چاك نییە و خوێندنەوەکەشــتان زۆر قورس و ناخۆشە، خشوع و لە الله ترسانی پێوە دیار نییە! دەپاڕێمەوە الله لە خەوی ڕیایی و نەفامی بێدارتان بکاتەوە!

بێگومان ئێستا لەسەردەمی خۆماندا ئەو دیاردە ناشەرعییانە زیاتر بوونە ولەلای زۆرێـك لە قورئـانخوێنـان، قورئـان خوێنـدن بووەتە هۆکارێك بۆ خۆهەڵنان و توانای خۆ دەرخستن لە درێژیی هەناسە و خوێندنی چەندین ئایەت بە یەك هەناســە ودەنگ لەراندنەوە و خوێندنەوە بە ئاواز و مەقام و توانای لاســاییکردنەوەی ناودارەکان تەنانەت لە هەندێ جێگا ئەوەش پەیدا بووە کە قورئان لەگەڵ مۆسیقا دەخوێندرێت، جاری واش هەیە لەگەڵ گۆرانی بێژەکاندا پێکەوە لەســەر شــانۆ چالاکی هاوبەشیان هەیە، بەتایبەت ئەوانەی کە زۆر گرنگی بە مەقامات دەدەن، هەســت دەکەیت قورئانخوێندنەکەی لە گۆرانییەوە نزیکترە و هیچ گومانێك نییە لەوەی ئەو جۆرە قورئانخوێندنە حەرامە و هەر ئەوەشــە کە پێشــەوا (الذهبي) بەو شێوە بێزار و توڕە کردووە لە قورئانخوێنانی سەردەمی خۆی.

ئینجا ڕوو دەکاتە ئەوانەی کە دەنگی خۆیان زۆر خۆش دەکەنەوە وبە شێوازێکی حەزین قورئان دەخوێنن، دەڵێت ئەوانە ڕەنگە خەڵکی سوودیان لێ وەرگرێت و بەدەنگیان کاریگەر بێت، بەڵام هەر بەدوای ئەو قسەدا، هێرشێکی توند دەکاتە سەر ئەو قورئانخوێنانەی کە لەلای جەنازەو لە پرسەکاندا قورئان دەخوێنن، دیارە لەسەردەمی (الذهبي)دا بەهەمان حاڵی ئێستای موسوڵمانان، ئەو دیاردە ناشەرعی و نا شیرینە هەبووە کە کەسانێك بە قورئان کەسابەت بکەن و بیکەن بە هۆکارێك بۆ دابین کردنی بژێوی ڕۆژانەیان، بێ بایەخدان بەوەی کە ئەو کارە بیدعەیە وفرۆشتنە بۆ ئایەتەکانی الله بە نرخێکی هەرزان!

ئینجا ڕەخنەیەکی توند لەوانە دەگرێت کە لەسەردەمی خۆیدا خەریکی زانستی قیرائاتی عەشرە و سەبعەن و دەڵێت زیاد لە پێویست خەریکی شێوازەکانی حەمزەو وەرشن! هەر خەریکی ناسك کردنی پیتی ڕا و قەڵەو کردنی پیتی لام و زێدەڕەوی لەو بابەتانە دەکەن و موسوڵمان بەو هۆیەوە هیچ چێژ لە خوێندنەکەیان نابینن.

بێگومان لەم سەردەمەی خۆیشماندا ئەوانەی بەو شێوە قورئان دەخوێنن تووشی هەڵەی زانستی و شەرعی دەبن، ئەمە جگە لە مەترسی ڕوپامایی و حەزی خۆ دەرخستنیش، دوا جار زەهەبی دەڵێت: (إقرأ يارجل واعفنا من التغليظ و الترقيق) واتە: بخوێنە و واز لە دووبارەکردنەوەی ئەو شێوازانە بهێنە.

ئینجا دەڵێت قورئانخوێنی وا هەیە کاتێك لە جێگەیەکدا قورئان دەخوێنیت، یان پێشنوێژی دەکات، هەموو توانایەکی خەرج دەکات لە هێنانی شێوازە نامۆکان و خۆ خەریك کردن لە گەڵ تەسهیلی هەمزە و سەکتەکان و شێوازەکانی تری هەندێ ڕیوایەتی قیرائات و دەڵێت من باوکی فلانم و شارەزای هەر حەوت شێوازەکانی قیرائاتی قورئانم بمنا سن! جا لە کۆتایی ئەو بە شەدا دەڵێت: چیت لێ بکەین کە باوکی فلانی؟ بەڵکو تۆ وەکو بەردی مەنجەنیق و قورقوشم لەسەر دڵمان قورسی.

له قســـه کانی ا لذهبي لەو کتێبه یدا، دەر بارەی قور ئانخوێنان و شــارەزایانی زانســتی قیرائات که خۆیشــی زانایەکی گەورە بووە لەو زانستەدا، دەردەکەوێت کە:

1- بێزاری له قورئـا نخوێنـا نی ســـەردە می خۆی لەوە بووە، خوێندنەوەکه یان خشـــوع و له الله ترســـانی پێوە د یار نەبووە، خوێندنێکی بێ گیان وبێ تام بووە چونکه هەموو کێشەیەکیان لەوەدا بووە چۆن بەجوانی پیتەکـان و شـــێوەکـانی قیرائـات دەربکەن و زێدەڕەوی زۆریان لەو بارەوە کردووە؟

2- قورئانخوێنان ڕ یا یایی و ڕو پا ماییان هەبووە وئەو ســـەردەمە لەبەر ئەوەی تۆڕی کۆمەڵا یەتی وکه ناڵە کانی ڕاگه یا ندن نەبوونه تا بەردەوام لێی دەربکەون، بۆیه ئەو جۆرە قورئان خوێنانە لە پرســـه و سەرقەبران وله هەندێ کۆڕ و کۆمەڵدا هەوڵیان داوە خۆیان دەربخەن و ڕیکلام بۆ خۆیان بکەن و له قســـه کانیدا وا دەردەکەوێت ئەوانە لەلای خەڵکی خۆشەویست نەبوونە.

3- ئەوەش لە قسەکانی (الذهبي)دا وەدی دەکرێت کە هەندێ لە قورئانخوێنان بازرگانییان بە قورئانەوە کردووە ولە بۆنەکاندا بەپارە قورئانیان خوێندووە. کە ئەو دیاردەیە ئێســـتەش لەم ســـەردەمەی خۆماندا بە چڕی وەکو دیاردەیەکی ناشـــەرعی و ناشـــیرین بوونی هەیە.

4- هەروەها ڕەخنەی لەوە گرتووە کە هەندێك لەوانە تەنها گرنگی بە پیتەکانی قورئان دەدەن و ســـنوور و واتاکانی پشـــتگوێ دەخەن، چۆن بڵێیت (حروف) ی قورئان بە جوانی دەردەبڕن بەڵام لە (حدود) ەکانی بێ ئاگان، خەریکی (تجوید)ن، بەڵام لە (توحید)دا لایانداوە و تێکەوتوون، ئەمەش کێشـــەی ئەو کاتەی ئەوو بەســـەد قات زیاتر کێشـــەی ســـەردەمی ئێمەیە ئێســـتا، چونکە لە کوردســـتاندا بەداخەوە جوان خویندنەوەی قورئان خەریکە دەبێت ئامانجێك لە خۆیدا و بەدوای تەجویددا نۆرەی خویندن و تێگەیشـــتنی تەوحید نایەت، بەڵکو هەر تەجوید و هەر تەجوید!

خەریکە لە کوردستاندا نەوەیەك درووست دەبێت، قورئان بەلێ بە جوانی قورئان دەخوێننەوە، بەڵام نازانن پێناسـه وواتای (لا إله الا الله) چییە، نە دەشـزانن هەڵوەشـێنەرەوەکان و مەرجەکانی چین، لەوانەشـه لە زۆرێك لە قورئانخوێنانی ئێسـتای خۆمان، بۆ نموونە دەر بارەی (الولاء والبراء) پرسـیار بکە یت یان تەنها ناوەکەی بیسـتبێت یان یەکەم جاری بێت ئەو زاراوەیە ببیسـێت، جا وەرە قورئانخوێنێك لەم سـەردەمەی غوربەتەی ئیسـلامدا ئەوە حاڵی عەقیـدەی بێـت، دەبێـت بتوانێـت خۆی لە لافـاوی جـاهیلییەت بپارێزێت کە ئەو ئەسـڵەن جاهیلییەتی نەناسـیوە و هەسـت بە هیچ کێشەیەك لەگەڵیدا ناکات!

نەوەیەك لە درووست بووندان وا تێگەیشتوون و تێگەیەندراون، ئەگەر بە تەرتیلێکی جوان قورئان بخوێنێتەوە و لە مەخارج و سیفاتی پیتەکاندا شارەزا ببێت، ئیتر هەر ئەوەندیان لەسەرە و بەوە بەهەشت مسۆگەر دەبێت، با لە عەقیدەش هیچ نەزانن و بکەونە جۆرەها لادان بەبێ ئەوەی بەخۆیشیان بزانن و لا حول ولا قوة إلا بالله.

5- کارەســاتیش ئەوەیە ئەم هەڵە تێگەیشــتنە بەردەوام پەرەی پێ دەدرێت وهانی بەرەوپێشچوونی دەدرێت.

تە نانەت بایەخی ئیجازەی قورئانیش تەواو کەم وکاڵ بووەتەوە، فێرخوازێکی زۆر ئیجازەیان بەســەنەدی نەپچڕاوە هەیە و بەتەواوی نازانن قورئان بخوێننەوە، یان لە ڕووی زانســتییەوە بەســەر هەموو بابەتەکانی تەجویددا زاڵ بن، زۆرێك لە مامۆ ستایانی ئەو زانستە لە ئەســڵی مەســەلەکە لایانداوە و هەندێکیان وەکو دەرگایەکی بژێوی لێی دەڕوانن و شتی زۆر ناخۆش لەو بارەوە دەگێڕنەوە بەداخەوە.

6- لەبەر ئەو هەڵە ولادانە مەنهەجی و زانستیانەش کە با سم کرد و لەبەر ئەوەی ئەو جۆرە زانســتە زیانی بۆ کەس نییە وســوودی بۆ خاوەنەکە شی نییە! لە سەر هەموو ئا ستەکاندا هانی بەردەوامبوونی ئەو جۆرە چالاکیانە دەدر ێت و بەردەوام ئاهەنگی دابەش کردنی ئیجازەو بانگهێشــتکردنی قورئانخوێنان لە وڵاتانەوە بۆ کوردســتان دەکرێــت، چونکە قورئــان لە نــاوەڕۆکی خۆی خــاڵی کراوەتەوە بەتــا یبە تی لا یە نی عە قیــدەو بیروبــاوەڕەکەی تەواو وەلاخراوە و کەسیش - إلا ما رحم ربي - هەست بە هیچ شتێکی نائاسایی ناکات

، لەناو خودی ئەو ئاهەنگانەدا چەندین سەرپێچی زەقی ئەو قورئانە دەکرێت کە ئیجازەیان تێدا وەرگرتووە و بەتەمان بە هەموو پیتێکی پلەیەك لەبەهشتدا بەرز ببنەوە، لەولاشەوە جەهلێکی تاڵ و ناخۆشیان بە دین و بە عەقیدەکەیان هەیە.

7- بەداخەوە لە بواری سیاسەتیشدا ئەم مەسەلە بەکار دێت و هەر یەکەو هەر لایەنێك هەڵدەستێت دەیەوێت مەسەلەی قورئان و تەجوید وقیرائات بکات بە تەنافێك جۆرەها بابەت وکاڵای ناشەرعی خۆی لە سەری هەڵبخات و پەردە پۆشی زۆر شتی ناشەرعی خۆی پێ بکات. کە بە ئاماژەی ناڕاستەوخۆ ئەم بوارە ترسناکە لە قسەکانی (الذهبي) دا ئەویش لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی جیاوازی سەردەمەکاندا هەستی پێدەکرێت.

هەروەها قورئانخوێنانی سەردەمی خۆمان زۆرێکیان دەبینین دەبنە پیاوی زاڵمان و داروودەستەی دوژمنانی ئیسلام، ڕێگەی مەشهوربوونیشیان زۆر جار بەسەر پردی ئەو سەرۆك و حکومەتانەدا تێدەپەڕێت کە هەلی دونیاویستی ئەو قورئانخوێنانە دەقۆزنەوەو لەڕێگەی ئەوانەوە زۆر بەرنامەی دژ بە ئیسلام تێدەپەڕێنن.

بە کورتی قورئان ئێستا زیاتر لەسەردەمی (الذهبي) تەنها بووەتە تەرتیل و تەجوید وجوانخوێندنەوەو خوێندنەوەیەکی بێ روح و تەواو، بەڵکو لە جوانخوێندنەوەشدا زۆر کەموکورتی و هەڵەیان هەیە و بڕوانامە وئیجازە بەبێ شایستەبوون و بە ئیعتیباری نازانستی دابەش دەکرێت.

مایەی گریانە کە دەبینیت ژمارەیەکی بەرچاو لە خوێنەران و فێرخوازان وئەندامی سەنتەر وقوتابخانەکانی قورئان لە کوردستاندا بەسەر ئایەتەکانی تەوحید وعەقیدەدا تێدەپەڕن تەنها بیریان لەلای تەجوید ومەخاریج و سیفاتە، خەتمە لە دوای خەتمە بە فێرخوازان تەواو دەکات بێ ئەوەی لە دە جێگای قورئاندا لەسەر بابەتەکانی عەقیدەو تەوحید بوەستێت، لە کاتێکدا قورئان لە بنچینەدا بۆ ئەو مەبەستە دابەزیوە.

تەنانەت ئەو مامۆستایانەی بۆ وتاردان لەو جۆرە ئاهەنگانە بانگهێشت دەکرێن، تەنها و تەنها جەخت لەسەر جوانخوێندنەوەی قورئان دەکەنەوە و باسی ئەوە ناکەن ئەگەر لەگەڵ ئەوەدا تەوحیدت تەواو نەبێت هەمو تەمەنت بۆ تەجوید و جوان خوێندنەوەی قورئان و قیرائات تەرخان بکەیت سوودی نییە.

8- بێ گومان شـمس الدين الذهبي لەو کتێبەیدا زیاتر مەبەسـتی بووە کە دیاردە پێچەوانەکان لەگەڵ شەرعدا دیاری بکات و زانستی ئیسلامی لەوەی ناوە زەغەل و فێڵ وهەڵە پاك بکرێتەوە و زیاتر مەبەسـتی ئەو جۆرانە بووە نەوەك حوکمێکی گشـتی بەسـەر قورئانخوێنان و زانایانی قیرائاتدا دابێت.

هەر وەکو چۆن ئەم دیاردە نامۆ و ناشەرعییانەی ئێمەش ئاماژەمان پێکرد لە کورد ستاندا حاڵی زۆرینەیە نەك ئەوەی هەموو ئەوانەی کە گرنگی بە تەجوید و زانستی قیرائات دەدەن لە کوردستاندا لەو جۆرە بن. ئەوە بێ ئینسافییەکە من لێی بەریم ئەو قسە بکەم، بەڵکو تێیاندا هەیە زۆر بایەخ بەڕاسـکردنەوەی عەقیدەی خۆ یان وعەقیدەی ئەوانەش دەدەن کە قورئـانیـان لەلا دەخوێنن وبەشـێـك نین لەم بەلارێبردنەی کە ئەمڕۆ لە کورستاندا دەگوزەرێت.

تێبینییەکانی لەسەر زانستی فەرموودە

لە پـاش ئەوەی کۆمەڵێـك ڕەخنە وتێبینی تونـدی ئـاراســتەی قورئانخوێنانی ســەردەمی خۆی کرد و خاڵە لاواز وهەڵە کانی ئەو بوارەی دەستنیشان کرد، ئینجا ڕوو دەکاتە بەشێك لەوانەی سەرقاڵی زانستی فەرموودەن وپەردە لەسەر هەڵە ولادانەکانیان لە ڕاستەڕێگای سوننەت لادەدات وپێیان دەڵێت:

زۆربەی ئەوانەی کە خەریکی ســەماع و گوێگرتنی فەرموودەن هیچ خەمێکیان نییە ئەو فەرموودانەی دەیبیسن ڕاست بێت یان لاواز و هەڵبەســتراو بێت، بەڵکو تاکە خەمێکیان تەنها ئەوەیە ئیجازەی سەماع بەدەست بهێنن و شەهادەو بڕوانامەکانیان بە دەربڕینی ئەم سەردەمەی خۆمان زیاد بکەن! هەروەها بۆ ئەوەی بڵێن ئیمە شێخ و مامۆستای زۆرمان هەیە.

ڕەخنە لەو جۆرە کەسانە دەگرێت و دەڵێت ئەوانە واتاو ئاکارەکانی ئەو فەرموودانەی دەیبیسن ودەیخوێننەوە لە خۆیاندا جێبەجێ ناکەن، بەڵکو لە کاتی گوێگرتن و دانیشتندا لەو بازنانە دەبینی دانیشتوان بە شتی ترەوە سەرقاڵن و تەنها ئەوەیان لەلا گرنگە لە کۆتایی کۆڕەکەدا ئیجازەی خۆ یان وەربگرن و بڵێن ئیجازە مان لە فڵانە کتێبی فەرموودەدا وەرگرت.

ئینجا زیاتر بیر یان لای ئەوەیە کە کتێبێکی فەرموودەیان بیست بتوانن بیڵێنەوە و فێرخوازانی زانست ڕوو یان تێبکەن. (ا لذهبي) دەڵێت من گوتارم بۆ تۆ نییە ئەی ئەو فێرخوازەی بە دوای بڕوانامە و ئیجازەدا وێڵیت و کردەوە بە فەرموودەکان ناکەیت! بەڵکو گوتارم بۆ ئەو مامۆستایە کە وانەی فەرموودە دەڵێتەوە تۆیش وەکو من خۆت بێ بەش مەکە و وەکو من خۆت بەدبەخت و شوم مەکە، دەڵێت من شومم و ڕقم لە شوومەکانە! بێگومان ئەم قسەیەش لە (توا ضع) و خۆ بەکەمزانینی ئەو پێشەواوە سەرچاوە دەگرێت.

ئینجا دەڵێت ئەی فێراخوازی زانست ئەگەر دەتەوێت سوود لە زانستی فەرموودە وەربگریت و لەجیاتی ئەوەی بچیتە لای هەندێ مامۆستای ناشارەزا و تەنها بڕوانامەی بێ ناوەڕۆك و زانست بەدەست بهێنێت، پێویستە كتێبێكی كۆكردنەوەی هەردوو سەحیحی بوخاری و موسلیم بخوێنیتەوە وەكو (الجمع بين الصحيحين) كە زیاتر لە كتێبێك بەو ناونیشانەوە هەیە، هەروەها دەڵێت باشترە بە وردی هەندێ كتێبی وەكو (أحكام عبدالحق) و(الضياء) بخوێنیتەوە، كە ئەو كتێبانە بۆ سەردەمی ئێمە ڕەنگە قورس بن، بەڵام دەكرێت بگۆردرێن بە كتێبێكی باش و متمانە پێكراوی وەكو (عمدة الأحكام)ی عبدالغني المقدسي كە هەم فەرموودەیەو هەم فیقهە لە یەك كاتدا..

ئەگینا دەڵێت چ سوودێك دەبینی لەو كۆڕانەی فەرموودەی تێدا دەبیسیت و دانیشتوانی كۆڕەكە خەریكی قسەی خۆشن و دەنگی منداڵ و ژن وپێكەنین لەناو كۆڕەكەدا دەبیسترێت.

ئەوەی (الذهبي) باسی دەكات لە ڕاستیدا لەسەردەمی خۆیشماندا بوونی هەیە، بەڵام هێشتا بە تەواوی نەگەیشتووەتە كوردستان و من بە چاوی خۆم ئەو كۆڕانەم لە هەندێ وڵاتی عەرەبی بینیوە لە

دەرەوەی کوردســـتان، شـــەیخێك دانیشـــتووە وکۆمەڵێك قوتابی بەدەوریدا دانیشـــتوون و یەکێك بۆ نموونە ســـەحیحی بوخاری یان هەر کتێبێکی تر بە خێراییەکی زۆر دەخوێنێتەوە و گوێگران جاری واهەیە خەو یان لێ دەکەوێت و بگرە مامۆســـتاکەش خەوی لێ دەکەوێت و ئاگای لە مەجلیســـەکە نامێنیت و بەو شـــێوە لە چەند ڕۆژێك گوێگرتنی بەردەوامدا ســـەحیحی بوخاری ومســـلم و هەر کتێبێکی تر لە ماوەیەکی دیاری کراوی کەمدا تەواو دەکەن، چونکە جاری وا هەیە دە سعات بەسەر یەکەوە گوێ دەگرن و خوێنەری ئەو کتێبانەش بە شێوەیەکی زۆر خێراو پەلە و نامۆ دەیخوێنیتەوە، مەگەر بۆ نوێژو نانخواردن لە کۆڕەکە داببڕێن، ئیتر بەو شێوە و بە ماوەیەکی کەم بۆ نموونە شەش کتێبەکانی فەرموودە و لەوانەش زیاتر دەبیسن و بە خەت و مۆری شەیخەکە ئیجازەیان پێ دەبەخشرێت، بەڵام ئایا جگە لەو ئیجازە کە ڕەنگە هەڵیواســـن یان خۆیانی پێ هەڵبنێین لە شـــوێناندا، ئایا فەرموودەکانیان لەبیر دەمێنێت کە بەو خێراییەو بەبێ شـــەرح و ڕوونکردنەوە بۆیان خوینراوەتەوە؟ بێگومان نەخێر، ئیتر هەم لە مامۆســـتایان و هەم لە فێرخوازان هەیە ئەوە پیشـــەیانە و بەبەردەوامی خەریکی ئەو گوێگرتن و ئیجازەدان و ئیجازە

وەرگرتنەن، بێ گومان ئەوەش ســـوودێکی زۆری نابێت و جۆرێك لە ئیدمانی بێ سوود لەسەر ئەو حاڵەتە درووست دەبێت، جا (الذهبي) بێزاری و ڕەخنەی توندی خۆی بەرانبەر ئەو جۆرە حاڵەتە لە زانستی فەرموودەدا دەردەبڕێت و بە هەڵەیەکی زانستی گەورەی دەزانێت.

(الذهبي) ڕوو دەکاتە ئەو جۆرە مامۆســتا وفێرخوازانە کە هەموو خەم و مەبەســـتێکیان هەر کۆکردنەوەی بڕوانامە وئیجازەیە و پێیان دەڵێت: (خلونا ! فقد بقينا ضـــحكة لأولى المعقولات ، يطنزون بنا ويقولون: هؤلاء أهل الحديث) واتە: لێمانگەڕێن! ئێوە ئێمەشـــتان کرد بە گاڵتە جاڕ تەنزو وبنێشـــتەخۆشـــەی دەمی خەڵکی، پێمان دەڵێن ئەوانەن فەرموودەناسان!

ئینجا دەڵێت ئەگەر دەتەوێت بزانی زانســـتی فەرموودە چییە و لە کێ وەردەگیرێت بڕۆ لە سەرچاوەکانی خۆی وەریبگرە و ئینجا ناوی کۆمەڵێك لە ســـەرانی هاوەڵان و تابیعین و فەرموودەناســـانی گەورە دەبات ودەڵێت لە دوای سەدەی چوارەمی کۆچی ئەو زانستە بەراورد بەســـەدەی ســـێیەم کەمی کرد و تە نانەت دەڵێت چە ندین زا نا لەســـەردە مانی پێشـــوودا بە زانســـتی فیقهو شـــەرع ناو بانگیان دەرکردبوو، بەڵام لە فەرموودەدا لە فەرموودە ناســـانی دوای خۆیان

شـــارەزاتر بوون، تاکو دە گاتە ئەوەی ناوی هە ندێ لە زا نا یان و فەرمووودەناسـانی سـەردەمی خۆی دەهێنیت وەکو (ابن دقيق العيد) و(شرف الدين الدمياطي) و(جمال الدين بن الظاهري)، هەر وەها ناوی چەند کەسـێك دەبات لەوانەی بوونەتە بار بەسـەر زانسـتی فەرموودەوە و ئینجا سـو پاسـی الله دەکات لەسـەر ئەوەی لەو سـەردەمەی خۆیدا کەسـانێکی وەکو (الحافظ المزي) و(تقي الدين ابن تيمية) و(علم الدين البرزالي) و(ابن سيد الناس) و(تقى الدين السـبكي) و(الحافظ العلائي) و زانای تر بوونیان هەیە و خزمەتی زانستی فەرموودە دەکەن.

بەڵام لە پاش مردنی ابن تيمية بەڕەحمەت بێت، لە دەستنووسێکی تری (زغل العلم)دا، هەندێ دەستکاری ئەو ناوانەی کردووە و لێی لابردوون و بۆی زیـاد کردوون، لەوانەشـە هۆکـاری ئەوە بێـت دەسـەڵاتی ئەو سـەردەمە زۆر توند بووە بەرانبەر ئەوانەی کە لە ابن تيمية و لە فیکری ئەو نزیك بوونە و تەنانەت ئەم کتێبەشـی بە نهێنی دەستاودەستی پێوەکراوە.

بە کورتی پێشەوا (الذهبي) دەیەوێت بڵێت: تەماشای ئەوانە مەکە کە ناوی فەرموودەناس و مامۆسـتای فەرموودەیان لەخۆیان ناوە و

شایەستەی نین، بەڵکو تەماشای ئەو زانا گەورەو فەرموودەناسانەی پێشینان بکە کە پێشەنگی ئێمەن لە فەرموودەناسیدا و ڕێچکەی ئەوان بگرە.

لە قسەکانی (الذهبي)دا دەردەکەوێت کە متمانەی زۆری بەزانایانی پێش سەردەمی خۆی هەیە ودەڵێت ئەگەر زانایانی سەردەمی خۆت لە بنەماکانی زانستی شەرعی لایاندا وئاکاری زانایانیان هەڵنەگرت، بگەڕێرەوە سەر زانستی ڕەسەن لە لای زانایان و فەرموودەناسانی سەلەف و ئەوان بکە بە پێشەنگی خۆت و بیانکە بەپێوەر بۆ ناسینی زانایانی دوای ئەوان.

سەردەمانێك بوو ئەوانەی دەیانزانی زۆر بەباشی لە کورد ستاندا قورئان بخوێنن زۆر ژمارەیەکی کەم بوون، هەرچەند بەداخەوە ئێیستاش زۆربەی مامۆستایانی ئایینی و پێشنوێژەکان سورەتی الفاتحة بەتەواوی ناتوانن بخوێننەوە!

بەڵام بە شێوەیەکی گشتی الحمدلله ئێستا ئەو کێشە تا ڕاددەیەك چارەسەر بووە وخەڵکانێکی زۆر بەجوانی وبە پێی بنەماکانی تەجوید قورئان دەخوێنن، بەڵام بەداخەوە لەسەر حیسابی

دوورکەوتنەوە لە ناوەڕۆکی قورئان و بایەخنەدان بە بواری عەقیدەو تەوحید، لە الله تعالی بپارێنەوە ئەگەر بەو جۆرەی پێشـــەوا الذهبي باســی دەکات و بەو شــێوەی کە من لە هەندێ وڵات بینیومە نەیەتە کوردســتان و مۆدێلی گەڕان بەدوای ئیجازەو مەجلبســی ســەماعدا سەر هەڵنەدات کە زانستی فەرموودەش بکرێت بەزانستێکی بێگیان و بێ ناوەڕۆك لە کوردســـتا ندا، ئەگینا چۆن خەریکن قور ئان لە جەوهەر و ناوەڕۆکەکەی خاڵی دەکەن و هەمووی لە تەجو ید ولە ڕواڵەتی دەربڕینی وشـــەکان و بەمەقامات خوێندندا قەتیس دەکەن، فەرموودەش بەو دەردە دەبەن ولە جەوهەر ولە ناوەڕۆکەکەی خالی دەکەن، لە جیاتی ئەوەی پێشـــبڕکێ بۆ کارپێکردنی ناوەڕۆکەکەی وبەرجەســـتەکردنی عەقیدەو بیرو باوەڕەکەی درووســـت ببێت، پێشـــبڕکێ بۆ وەرگرتنی ئیجازەی بێ ســـوود و بڕوا نامەی بێ خێر سەرهەڵدەدات.

ڕەخنەكانی لەسەر شوێنكەوتووانی مەزهەبی مالیكی

لەســەردەمی پێشــەوا (شــمس الدين الذهبي) دا، شــوێنكەوتنی مەزهەبە فیقهییەكان واقیعێكی بەرجەســتە بووە و تەواوی زانایان و خەلكیش بەســەر ئەو چوار ڕێڕەوەدا دابەش بوون، تەنانەت خودی دانەری ئەم كتێبەش كە لێرەدا ڕوونی دەكەینەوە، لەســەر مەزهەبی شــافیعی پۆلێن كراوە، ئەگەرچی بەتەواوەتی وابەســتەی ڕێڕەوەكە نەبووە، جا لەم بەشـەی كتێبەكەیدا ڕوو دەكاتە قازی و دادوەرەكانی مەزهەبی مالیكی و پێیان دەڵێت:

مەزهەبی مالیكی كوڕی ئەنەس بەڕەحمەت بێت خێرو چاكەی تێدایە، بەڵام موفتی وقازییەكانی ئەو ڕێڕەوە پێویســتە وریای خۆیان بن لەمەســەلەی تەكفیر وخوێن حەڵاڵكردنـدا، كە دیـارە لەو ســەردەمەی ئەودا ئەوان بە زێدەڕەوی لەو پرســەدا ناسراون و زێدەڕەوییەكەشــیان جۆرێك بووە لە لاســایی كردنەوەی پێشــینانی خۆیان، بۆیە پێیان دەڵێت قازی لەو مەسەلانەی پەیوەندی بە حوكمی ئیعدامەوە هەیە بە دەربڕینی ئەم ســەردەمەی خۆمان، پێویســتە زۆر وریا بێت و وردبێتەوە و تەقلیدی قازییەكانی پێشی خۆی نەكات، نە

ناچاریشە لە هەموو پرسێکدا شوێنکەوتووی پێشەوا مالیك یان هیچ پێشەوایەکی تر بێت، چونکە الله عزوجل پێویستی نەکردووە لەسەر هیچ کەسێك بە ڕەهایی شوێنکەوتووی کەس ببێت جگە لە پێغەمبەر ﷺ، تەنانەت پێشەوا مالك بن أنس بەڕەحمەت بێت خۆی فەرموویەتی: هەموو کەسێك لە وتەکانی وەردەگیرێت و ڕەتدەکرێتەوە، جگە لە خاوەنی ئەو گۆڕە نەبێت کە مەبەستی پێغەمبەرە ﷺ.

ڕوو لەو شەرعناس و قازی و موفتییانە دەکات و پێیان دەڵێت: ئەگەر سبەی لەبەرانبەر پەروەرگارتدا ڕاوەستایت و پرسیاری لێ کردی: لەسەر چ بنەمایەك خوێنی فڵانە کەست حەڵاڵ کرد؟ ئەگەر بلێی شوێنکەوتووی ئەوانەی پێش خۆم بووم و لە حوکمەکەدا ڕێچکەی ئەوانم گرت. پێت دەفەرموێت: ئایا من وتوومە تۆ لە هەموو شتێکدا شوێنکەوتووی پێشەواکەت ببە؟ لە پێغەمبەرەوە ﷺ جێگر بووە وەکو لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە کە فەرموویەتی:

(أول ما يقضى بين الناس في الدماء) واتە: یەکەمین مەسەلە کە لە ڕۆژی قیامەتدا لە نێوان خەلکیدا حوکمی لەسەر دەدرێت و یەکلا دەکرێتەوە مەسەلەی خوێنە!

لە کۆتاییدا دوای ئەوەی داوایان لێ دەکات کوێرانە شوێن قسەی هیچ ئیمام و پێشەوایەك نەکەون و هەموو کار و حوکم و فەتوایەکیان بە پێی بەڵگەی شـــەرعی بێت، بە موفتی و قازییەکانی ســـەردەمی خۆی کە ســـەر بە مەزهەبی مالیک بوونە دەڵێت: بەڵێ ئەگەر ئەو کەســـەی کێشـــەکەی هاتەبەردەســـتتان زندیق بوو، دوژمنی الله بوو، شـــاییســـتەی حوکمی لەسـێدارەدان بوو، ئەو حوکمەی بۆ دەربکەن، ئەگەریش هەرکێ شـــاییســـتەی حوکمی لەســـێدارەدان نەبوو، لە پەروەردگارتان بترســـن و خۆتان لە دەرکردنی ئەو حوکمە بەدوور بگرن.

ئەوەی (الذهبي) باســـی دەکات مەســـەلەیەکە تایبەتە بە موفتی و قازییەکانی مەزهەبی مالیکی ســەردەمی خۆیەوە کە بەوە ناسراون لە دەرکردنی حوکمی لە ســـێدارەدا ندا پەلە یان کردووە و زۆر ورد نەبوونەتەوە و ئەوەش وەکو تەقلیـدێـك بووە بۆ مەزهەبەکەیـان و فەتوای زانایانی پێشینی خۆیان بۆیە؛ ئەویش بەو شێوە ئامۆژگارییان دەکات و لە عاقیبەتی ســـووك ســـەیرکردنی مەســـەلەیەکی وا پڕ لە مەترسی کە پەیوەندی بە خوێنی مرۆڤەکانەوە هەیە دەڵێت پێویستە زۆر وردببنەوە و لێکۆڵینەوە بکەن و تەنها بە حەقی خۆی نەبێت

حوکمی کوشتن بۆ هیچ تاوانبارێك دەرنەکەن، چونکە ئەو سەردەمەو هەموو سـەردەمێکیش دادوەر و قازی پێویسـتە لە هەموو حوکم و بڕیارێکیدا لەسـەرخۆ بێت و مەبەسـتی بێت ڕەچاوی حەق بکات، حەقیش تەنها ئەوەیە کە الله عزوجل لە قورئاندا و پێغەمبەرەکەی ﷺ لە سـوننەتەکەیدا بە حەقیان زانیوەو پێی ڕازی بوونە، لەبەر ئەوە مو سوڵمانان - چجای سەران و پێشەوایانیان- هیچ یا سا و ڕێسا و ڕێبازێکی تر کە ناکۆك بێت لە گەڵ ئیسـلامدا بەحەق نازانن و شوێنکەوتووی نابن.

چوار مەزهەبە فیقهییەکان ئەگەرچی دەدرێنە پاڵ یەکێك لەو چوار پێشـەوا ناودارانە، (مالك وأبو حنيفة و الشـافعي و أحمد) بەڵام لەگەڵ تێپەڕبوونی ڕۆژگاردا زاناو ناودارەکانی سەر بە ئەو مەزهەبانە کە دوای دامەزرێنەر وپێشـەوای یەکەمی ئەو مەزهەبە هـاتوون، گۆڕانکـاری گەورەو زۆریـان لەنـاو مەزهەبەکەدا ئەنجـام داوە و ناکۆکی و شیکردنەوەو وردەکاری زۆریان تێدا درووست بووە، تاکو جـارێـك بە پێی وتەو بۆچوون و هەڵوێسـتی پێشـەوای یەکەمی مەزهەبەکە بووە، دە جار پێچەوانەی وتەو بۆچوون و هەڵوێستەکانی ئەوان بووە، بۆیە کاتێك فەتواو ڕایەکی د یاری کراو ددرێتە پاڵ

زانـایەکی دیـاریکراو لەو ڕێڕەوە فیقهییـانە، ئەوە مەرج نییە ڕای پێشـــەوای یەکەمی مەزهەبەکە بێت. بەڵکو لە دوای ئەو درووســـت بووە و ناودارانی دوای پێشەوای یەکەم فەتوایان لە سەری داوە، جا ئیتر ئەگەر حەق بێت وەردەگیرێت و ناحەقیش بێت و ڕەتدەکرێتەوە.

لە ڕاستیدا موسوڵمان داوای لێکراوە دینداری بە قال الله و بە قال الرســـول ﷺ بکات، شـــەرح و ڕوونکردنەوەی زانایانیش بەتایبەتی زانایانی ســـەلەف دەخرێتە ســـەر ســـەرو ســـەرچاو تا ئەوەندەی کە لەگەڵ کیتاب و سوننەتدا پێچەوانە نەبێت، ئەگینا وەکو چوار پێشەوا نـاودارەکـانی مەزهەبە فیقهییەکـان خۆیـان فەرموویـانە فەرموودە وەردەگیرێت و قسەی ئەوان بەدیواردا دەدرێت، وەکو الذهبي خۆی لە کتێبی (ســـیر أعلام النبلاء)دا لە شـــــافیعی بە ڕەحمەت بێـت دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: (إذا صح الحديث فهو مذهبي وإذا صح الحديث، فاضربوا بقولي الحائط) بەڵام ئێمە قســـەی ئەو پێشـــەوا بەڕێزانە بەدیواردا نادەین، بەڵکو بەڕێزەوە دەیگێڕینەوە و کاری پێ نـاکەین ئەگەر پێچەوانەی فەرموودە بێـت وکـار بە فەرموودەکە دەکەین.

بۆیە بە قسەو فەرمانی ئەو پێشەوایانە خۆیان درووست نییە کەس بە ڕەهایی تەقلیدیان بکات، بەڵکو موسوڵمان بەدوای حەق و بەڵگەی کیتاب و سوننەتدا دەگەڕێت لە کوێ دەستی کەوت ئیشی پێ دەکات و خۆی بە شـێوەیەکی ڕەها بە مەزهەب و قسـەی هیچ کەسـێکەوە نابەستێتەوە.

ڕەخنەکانی لە شوێنکەوتووانی مەزهەبی حەنەفی

لە دوای ئەوەی تێبینی و ڕەخنەکانی سەبارەت بە شوێنکەوتوانی مەزهەبی مالیکی خستەڕوو و بەتایبەتی ڕەخنەکانی ئاراستەی موفتی و قازییەکانی سەردەمی خۆی کرد، ئینجا دێتە سەر خستنەڕووی تێبینییەکانی لەسەر مەزهەبەکانی تر، بە پێی دەستنووسەکان هەندێ جیاوازی لە پێشخستن و پاشخستیاندا هەیە، دەڵێت:

1- فەقیهو شەرعناسەکانی سەر بە مەزهەبی ئەبو حەنیفە، وردبوونەوەو ژیریی و ڕاوبۆچوونی پەسەندیان هەیە، ئەگەر لە حیلەی شەرعی لە مەسەلەی سوو و بە تاڵ کردنی زەکات و دەنوکدانی ناو نوێژوو وکارکردن بەو مەسەلانەی کە لە فەرموودەدا پێچەوانەیان هاتووە ڕزگاریان بێت، ئەم قسانەی زەهەبیش لە ڕاستیدا ستایشێکە لە پۆشاکی زەم و سەرکۆنەکردندا نمایشی کردووە! چونکە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە هەندێك لە فەقیهە حەنەفییەکانی سەردەمی خۆی حیلە شەرعی بۆ خەڵکی دەدۆزنەوە بۆ شەرعاندنی سوو خواردن و دەربازبوون لە زەکاتدان و کارکردن بە هەندێ

مەسەلە بە پێچەوانەی ئەوەی لە سوننەتدا هاتووە، بەداخەوە ئەمەش لە هەمو سـەردەمێكدا هەر هەیە و كەسـانیك بە ئایینەوە بازرگانی دەكەن و هەمیشە خەریكی شەرعاندنی كاری ناشەرعین بۆ خەڵكی.

2- لێرەدا وەك دەبینین (الذهبي) بە مەدح و سـتایش دەسـتی بە باسكردنی زانا حەنەفییەكان كردووە، بەڵام یەكسەر بەدوایدا دەستی كردووە بە باسكردنی لادان و فێڵ و حیلە شەرعییەكان، ئەمە مەنهەج و ڕێبازی ئەوە لە زۆربەی كتێبەكانیدا، زۆر جار هەوڵی داوە نەیار و خەڵكی بە عام لە خۆی نەوروژێنێت و هیچ نەبێت پەیوەندییەكی لاوازیش بێـت لەگەڵ هەموانـدا ببیەسـتێتەوە، بەبێ ئەوەی لە دینەكەشـیدا تەنـازول بـدات، وەكو هەنـدێـك دەڵێن (الـذهبي) بەرانبەرەكەی بە لۆكە سەردەبڕێت!

ئەمەش خـاڵی جیـاوازی بوو لە نێوان خۆی و (ابن تیمیـة)ی مـامۆسـتـایـدا، كە ڕەخنەی ئەوەی لێ دەگرت هەمیشـە لەگەڵ نەیارەكانیدا توندە و سازش ناكات، بەرانبەرەكەی بریندار دەكات و دواتر كە دەیەوێت سارێژی برینەكەی بكات دیسان ئازاری دەدات وەكو هەندێك دەڵێن!

(الذهبي) پێی وابوو ئەگەر ابن تیمیة ی مامۆستای هەندێك لەو نەرمییەی بنوێ نایە هەموان ملکەچی کەسایەتی و زانستەکەی دەبوون، بێگومان ابن تیمیةش مەعسوم نەبووە و هەڵەی کردووە، بەڵام سەرەڕای هەموو شتێك هیچ قسەیەك لەسەر زانست و غیرەت و هەڵوێستی بوێرانەی ئەو کەڵە زانایە نییە.

3- لە کورد ستانی لای خۆیشمان، ئیستا و لە ڕابردوویشدا چەند شێوازێکی فێڵ و حیلە شەرعی هەیە بە زەقی لە هەندێ بواردا لە لایەن کەسانی دین فرۆشەوە ئەنجام دەدرێت: وەکو حەڵاڵ کردنی ژن بۆ مێردەکەی کە سێ بەسێ تەڵاقی داوە ئەوەی کە لەناو خەڵکیدا بە (مارە بە جاش) ناودەبرێت، هەروەها چاککردنی جۆرەکانی تری تەڵاق بە فێڵ و بەپینەوپەڕۆ و ، شەرعاندنی پێدانی زەکات بە حیزب و کەناڵی ئا سمانی و ڕێکخراو بە بەهانەی سەهمی (في سبيل الله) کە ئەو موفتیانە خۆیان زۆر باش دەزانن ئەو کارەیان خۆخەڵەتاندن و لادانە لە ئایەت و فەرموودەکان و قسەی هەموو زانایان لەو بارەوە، هەروەها شەرعاندنی هەندێ جۆری مامەڵە کردن بەڕیبا، وەکو کڕینی سەیارە بە قیست سەرەڕای هەبوونی لایەنی سێیەم لە

نێوان کڕیارو فرۆشـــیاردا کە بانکە وئەوە مامەڵەکە حەرام دەکات و زۆر شـــێوازی تر وەکو زیادبوونی نرخەکە یا دانانی غەرامە لە کاتی دواکەوتنی قیستەکە کە ئەمانە هەمووی حەرامە و کەچی بە فەتواش دەکرێت و دە شەرعینرێت! بەداخیشەوە ئەوانەی ئەو کارانە ئەنجام دەدەن وەکو حەنەفییەکانی زەمانی (الذهبي) ، بەناو دینەوە قســـە دەکەن و جوببەو عەمامەیان پۆشـــیوە و جێگای باوەڕی ئەو خەڵکە داماوەن کە لە هەموو شـــتێکدا شـارەزان وکەس لێیان ناباتەوە جگە لە دینەکەیاندا نەبێت کەساس وداماون و هیچی لێ نازانن !

4- لە درێژەی تێبینی و ڕەخنەکانی لە فوقەهای حەنەفی، شـــمس الدين الذهبي دەڵێت: ئەوەی جێگەی گومانە وازی لێبێنە بۆ ئەوەی کە لێی دڵنیایت و گومانت لێ نییە، ئیحتیاتیش بۆ دینەکەت بکە و با هەموو خەمێکت هەر ئەوە نەبێت لە مەزهەبەکەت لا نەدەیت!

با فیقهەکەت بۆ دواڕۆژ بێت و بۆ بەرژەوەندی دونیا نەبێت، ئەگەر سـبەینێ لەبەر دەسـتی پەروەردگارتدا ڕاوەسـتایت و وتت لە پێناو تۆدا زانست فێربووم، پێت نەوترێت:

(كذبت إنما تعلمت ليقال عالم وقد قيل ثم يؤمر بك مسحوبا إلى النار) واتە: پێت بوترێت درۆت کرد! بەڵکو بۆ ئەوە زانست فێر بووی پێت بوترێت زانایە و واوترا و ئینجا بەرەو دۆزەخ ڕابکێشرێیت.

بۆیە وا مەزانە مەزهەکەبەت چاکترین مەزهەبە و لەلای اللە پەسەندترینە، چونکە نە تۆ و نە بەرانبەرەکەشت هیچ بەڵگەیەکتان لەسەر ئەو قسەیەتان نییە، بەڵکو پێشەوایان لەسەر خێرو چاکەیەکی زۆرن، ئەگەر لە بۆچوونێکیا ندا بیپێکن دوو پاداشتیان هەیە و نە شیپێکن یەك پادا شتیان هەر هەیە. بەوەش ئاماژە بۆ فەرموودەیەك دەكات لە سەحیحی بوخاریدا کە دەفەرموێت: (إِذَا حَكَمَ الحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثم أَ صابَ فله أَجْرَان، وإِذا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثم أَخْطَأَ فله أَجْرٌ)، بەڵام بێگومان وەکو ئەهلی عیلم باسیان کردووە ئەم فەرموودە بۆ کەسێکە هەموو ڕێگەکانی بەدواداچوونی گەیشتن بە حەق بگرێتەبەر و دوای ئەوە سەرکەوتوو نەبێت بە گەیشتن بە حەق، واتای ئەوە نییە هەرکێ هەڵسێت و لە دیندا قسە بکات پێکای دوو پاداشتە و نەیپێکا هەر یەك پاداشتی هەیە! چونکە لەو حاڵەتەدا گومڕا و نەفعییەکانیش دەگرێتەوە!

5- مەزهەبی ئەبو حەنیفە وەكو هەر مەزهەبێكی فیقهی تر مەعسوم نییە وكۆمەڵێك هەڵە و نەپێكانی تێدایە و كاتێك كە حەق بۆ موسوڵمان بە بەڵگەی كیتاب و سوننەت دەركەوت، ئیتر هیچ پا ساوێكی نییە بە بەهانەی ئەوەی وابەستەی ئەو مەزهەبەیە كار بە سوننەت و بە فەرموودەی سەحیح نەكات، الله عزوجل لێیان قبوڵ ناكات واز لە سوننەت و فەرموودەی سەحیح بهێنین بۆ ڕاوبۆچوونی هیچ كەسێك ئەگەر هاوەڵیش بێت، چجای زا نایەك بێت كە دوا جار مرۆڤە و قابیلی هەڵە كردنە.

بۆ نموونە كە بۆت دەركەوت هیچ بەڵگەیەكی سەحیح نییە پێغەمبەر ﷺ دەستنوێژی لە بەركەوتنی دەستی لە دەستی خێزانەكانی شكاندبێت، یان لە هەموو نوێژێكی بەیانیدا قونوتی خوێندبێت، یان دەستی لە خواری ناوكەوە لە ناو نوێژدا گرتبێت و زۆر مەسەلەی تر، مادام بەڵگەی لەسەر نییە ئیتر ئەوە دادت نادات بلێی لە مەزهەبی فلانە ئیمامدا وایە منیش ئەبێت وا بكەم، ئەو ئیمامە خۆی فەرموویەتی: (إذا صح الحديث فهو مذهبي) واتە هەر مەسەلەیەك فەرموودەیەكی سەحیحی لە سەر بێت ئەوە مەزهەبی منە واز لە قسەی من بهێنن و بچنە سەر حوكمی فەرموودەكە!

دینداری بە ئایەت و بە فەرموودەی سەحیح دەکرێت، هەروەها کرداری سەلەفیش کە جێگیر بێت و نیشانەی ئەوە بێت لە پێغەمبەرەوە ﷺ وەرگیرابێت، نەك ئیجتیهادێکی خۆی بێت و هەڵەی تێدا کردبێت.

6- بەڵام لێرەدا شایانی باسە بوترێت کە فەرموودەناسان جۆرێك لە یەك دەنگی لە نێوانیاندا هەیە لەسەر لاوازی ئەبوحەنیفە لە بواری فەرموودەدا، بۆیە ڕوو یان لێ وەرگێڕاوەو هیچیان لێ وەرنەگرتووە. جگە لەوەش ئەبو حەنیفە کێشەیەکی تری بووە سەبارەت بەوەی کە ئەهلی عیلم بە ئیرجائی فوقەها ناویان بردووە کە ئەبو حەنیفە عەمەل و کردەوەکانی لە ئەسڵی ئیمان دەرکردووە و بە مەرجێکی تەواوکەری داناوەو بەمەش جیاوازی لە نێوان ئەوو زانایانی سەلەف و ئەهلی سوننەت و جەماعەتدا درووست بووە، تا ئێستاش هەندێ لە فیرقەکان وەکو ماتوریدییەو فیرقەی تر بەڵگە لە قسەی ئەبو حەنیفە دەهێننەوە بۆ بیدعەکەیان لە پێناسەی ئیماندا.

بەڵام سەبارەت بەوەی کە هەندێ لەسەلەف ئەو یان تەکفیر کردووە لەسەر ئەوەی باوەڕی بە خەلقی قورئان بووە، یان یان هەندێ

مەســـەلەی تر کە پێی تۆمەتبار دەکرێت، ئەوەیان زۆربەی زانایانی گەورەی ئیســـلام ڕەتیان کردووەتەوە، ڕەخنەیان لە ئەبوحەنیفە گرتووە بەڵێ، بەڵام تەکفیریان نەکردووە و (ابن تيمية)ش بەرەحمەت بێت لە کتێبی (رفع الملام عن الأئمة الأعلام) هیچ جۆرە تۆمەتێکی گەورە نـاداتە پـاڵ ئەبـوحەنـیـفە لە مەســـەلەی کـوفـر وئـیـمانـدا، لە هاوچەرخەکانیشــدا شــێخ ســلیمان العلوان کە زانایەکی وردبین و بەتوانایە دەڵێت بەدواداچوونم بۆ ئەو تۆمە تانە کردووە کە دەدرێتە پاڵی أبو حنيفة، بۆم دەرکەوتووە سێ جۆرن: جۆرێکیان ڕاست نین و ئەسڵیان نییە، جۆرێکیان ڕاستن وەکو سەنەد بەڵام تۆمەت نییە و کە لێی ورد دەبیتەوە هیچی تێدا نییە پشـــتی پێ ببەســـتریت بۆ تۆمەتبارکردنی ئەو لە دین و ئیمانیدا، جۆرێکیشـــیان دەڵێت وەکو سەنەد ڕاست و جێگیرە و لە هەندێ کتێبی وەکو (السنة)ی عبدالله ی کوڕی ئیمام ئەحمەد دا هاتووە بەڵام ئەو کەســـەی ئەوی تۆمەتبار کردووە خۆی هەڵە بووەو نەیپێکاوە.

الخطيب البغدادي لە کتێبی (تاريخ بغداد)دا لە پێشـــەوا أحمد دەگێڕێتەوە کە وتوویەتی: (لم يصـــح عندنا أن أبا حنيفة كان يقول بخلق القرآن) واتە: لە ڕێگەیەکی ڕاســـتەوە پێمان نەگەیشـــتووە کە کە ئەبو حەنیفە باوەڕی وابووبێت کە قورئان مەخلوقە.

بە کورتی لە قســـەی زا نا یا ندا ئەوە دەدرەکەو ێت ئەبوحەنیفە هەندێ هەڵە و نەپێکانی بووە لە مەســـائیلی ئیما ندا، بەڵام کار بە تەکفیر ناگات با هەندێ لەسەلەفیش ئەو بۆچوونەیان بووبێت.

7- جگە لە (إرجاء الفقهاء) کە ئا ماژە مان پێکرد، أبو حنيفة لە مەســـەلە کانی تردا لەســـەر عەقیدەی کیتاب و ســـوننەت بووە وبیروباوەڕی وەکو بیروباوەڕی سەلەف بووە:

* بـاوەڕی بە هەموو جۆرەکـانی تەوحیـد بووە و هەوڵی داوە بەهانەی هەموو شرکێك ببڕێتەوە.

* ناو و سیفەتەکان الله ی بەو شێوە کە لائیقە بە پەروەردگارەوە جێگر کردووە.

* بەرزی الله و بینینی لە ڕۆژی قیامەتدا جێگیر کردووە.

* ئیمانی بە هەر چوار پلەوپایەکەی قەدەر بووە: (العلم، والکتابة، والمشیئة، والخلق).

* بەڵام باوەڕی وابووە کە ئیمان تەنها بریتییە لە باوەڕهێنانی دڵ و قسەکردنی زمان، نە زیادیش دەکات و نەکەم دەکات، ئەنجامدەری تاوانی گەورەشی بە ئیماندارى ئیمان تەواو زانیوە.

لە کۆتاییشدا سەرنجتان بۆ تێبینییەکی زۆر گرنگ ڕادەکێشم ئەویش ئەوەیە هەرچی دەوترێت ئەوە مەزهەبی ئەبو حەنیفەیە -یان هەر مەزهەبێکی تر - مەرج نییە بۆچوونی خودی ئەبوحەنیفە و پێشەوایانی تری مەزهەبەکان بێت!
بەڵکو لەوانەیە بۆچوون وڕای فەقیهو زاناکانی ئەو مەزهەبانە بێت لە دوای مردنی پێشەوای یەکەمی مەزهەبەکە، بەڵام دواجار هەر لەسەر ئەو مەزهەبە پۆلێن کراوە.

ڕەخنەکانی لە شوێنکەوتووانی مەزهەبی شافیعی

پێشەوا شمس الدين الذهبي بەرەحمەت بێت، وەکو پیشەی هەمیشەیی، تەنها رەخنە ناگرێت و چاوی بخاتە سەر خراپەکانی هیچ کەس و لایەنێك، بەڵکو پێش وریاییدان لە خراپەکانی، باسی باشەکانی دەکات، بۆیە لێرەشدا سەبارەت بە زانایانی سەر بە مەزهەبی شافیعی سەردەمی خۆی دەڵێت:

1- زاناو فەقیهە شافیعییەکان ژیرتر و زاناترن لە زانایانی تر، چونکە بنەمای مەزهەبەکەیان لەسەر شوێنکەوتنی فەرموودەی صحیح دامەزراوە و، پێشەواکەیان کە ئیمامی شافیعییە یەکێکە لەسەرانی فەرموودەناسان و فەزل و چاکەی گەلێك زۆرە،

2- بۆیە ڕوو دەکاتە زانایانی سەر بە ئەو مەزهەبە و پێیان دەڵێت: ئەگەر ئێوە بۆ دینداری وخۆ ڕزگارکردن لە جەهل و نەفامی لەسەر مەزهەبی ئەو پێشەوایەن ئەوا ئێوە کەوتوونەتە سەر خێروچاکەیەکی گەورەدا، بەڵام ئەگەر وەکو برایانتان لە فەقیهە دەست بەتاڵەکان کە

هەموو خەم و مەبە ستێکیان لە بەدە ستهێنانی پلەوپایەو بەڕێوەبردنی قوتابخانە و جل وبەرگی جواندا خۆی دەبینێتەوە، ئەوە زانســـتیکی بێ بەرەکەتە و نیەتێکی پاکی لەدواوە نییە، بەڵکو بە ڕوونی پێتان بڵێم ئەوە فرۆشتنی زانستە وخۆ تاوانبارکردنە و بێ ئاگاییە لە پەروەردگار و وەرگرتنی پاداشتی دونیاییە لەبری پاداشتی دواڕۆژ.

3- لەســـەردەمی پێشـــەوا (الذهبي) دا شـــافیعییە کان خاوەن دەســـەڵات بوونە ودەســـتیان بەســـەر قوتابخانە ومزگەوت ودادگا و هەموو جێگا گرنگەکاندا گرتبوو، زیاتر کەســانی ســەربەخۆیان لەو شــوێنانە دادەمەزراند، وەکو عەقیدەو بیروباوەڕیش ئەشــعەری بوون و لەگەڵ حەنابیلەدا لە جەنگێکی کراوەدا بوون وبەهەمو شــێوەیەك ئەوانیان چەوســـا ندووەتەوە، بە تایبەتی بەرانبەر بە ابن تیمیة و شــوێنکەوتووانی ئەوەی الله پێی ناخۆش بێت ولە شــەرعدا جێگای نەبێتەوە بەرانبەریان کردویانە، لەو ســـەردەمەی الذهبي کە باســـی دەکات و بگرە لە هەر سەردەمێکدا دەسەڵاتیان بە دەستەوە بوویێت، ئەگەر کە سێك لە فروعدا شافیعی ولە عەقیدەدا ئە شعەری نەبوایە هیچ مەنسەب و پلەو پۆ ستێکی پێ ڕەوا نەدەبینرا، مەگەر حەنەفی و

مالیکی بوایە ولە عەقیدەدا ئەشـــعەری، ئەوەیان حیســـابی جیاواز بوو بەشـــداری پێدەکرا. ئەم شـــێوە مامەڵەش خەڵکانێکی زۆری لە دەوریان کۆکردبوویە بە تەماحی دەســـتکەوتنی پۆســـت و مووچە و ئیشـــوکاری کارگێڕی، ئەوانەشـــی کە لەســـەر ئەو پۆســـتانە بوون کەمترین لادانیان لە مەنهەجی ئەوان بکردایە لە کارەکەیان لادەبران و دەردەکران، بۆ نموونە قازییەك دانی خێری بە (ابن تيمية)دا بنایە یەکسەر لەسەر کارەکەی لادەبرا، بۆیە شافیعییەکان لەو سەردەمەی (الذهبي)دا زۆر دەمارگیربوونە و بێ ڕەحمانە بەرانبەر غەیری خۆیان ڕەفتاریان کردووە.

4- لە درێژەی ئامۆژگارییەکانیدا بۆ شافیعییەکان - کە بە خۆیشی شـــافیعی بووە - ذهبي دەڵێت: ئەگەر خاوەنی پیشـــەیەك بیت بە ئارەقەی نێو چەوانی خۆت نان بخۆیت ومتواضع وخۆبەکەمزان بیت و بە زانستەوە خۆت بانەدەیت، یان خاوەن بازرگانییەك بیت، ئەوا تۆ لە زانایانی ســەلەف دەچیت کە هەرگیز ئەم قوتابخانە وشـــوێنانەیان نەدیبوو کە پۆست و پلەو پایەی تێدایە وکاتێکیش داوایان لێ دەکرا ببن بە قازی لەو پلەوپۆستە هەڵدەهاتن و بە زانستەکەیان عیبادەتی

الله یان دەکرد و دەیانبەخشـــی بەخەڵك و بە پۆشـــاکێکی خام و بە پاروە نانێك ڕازی دەبوون، ئینجا نموونەی (أبو إسحاق الشیرازي) و (محي الدین النووي) یان بۆ دەهینێتەوە کە دوو پێشـــەوای بەڕێزی شـــافیعی بوونە پێش ســـەردەمی خۆی ونموونەی کەســـێکی هاوچەرخیان بۆ دەهێنێتەوە کە ناوی (عبدالله بن خلیل)ە و داوایان لێ دە کات شـــوێن پێیان هەڵبگرن و ئەو کەســـایەتییانە بکەن بە پێشەنگی خۆیان.

5- تورەیی الذهبي لە فەقیهە شافیعییەکانی سەردەمی خۆی لەوە ســـەرچاوە دەگرێت کە زۆرێك لەوان خەڵکی نەفعی بوونە وبەدوای پۆســـت و پلەو پایە وپارەوە وێڵ بوونە وتەنازولیان لە پێناویدا داوەو ئەوەی داوایان لێ کراوە نا شەرعیش بێت ئەنجامیان داوە، خۆیشی کە خاوەن کەســـایەتییەکی بەڕێز و بەرز بووە و ئامادەنەبووە لە پێناو هیچ پلەوپۆســـتێکدا دابەزێت وکەرامەتی خۆی لەکەدار بکات، بەوەش نموونەیەکی جوانی لەو بارەوە بە موســـوڵمانانی ســـەردەمی خۆی و تاکو ئێستاش پێشکەش کردووە.

6- کێشــەو گرفتێکی تر لە کەســایەتی شــافیعییەکانی ســەردەمی خۆی ئــاشــکرا دەکــات و دەڵێــت: وریــابە لە کــاتی گفتوگۆ و لێوردبوونەوەدا بچیتە ناو مشتومڕو گومان دروستکردن وسەرخستنی نەفســی خۆتەوە با لەســەر حەقیش بیت و وریابە لە خۆبەزلزانین و سەر سام بوون بە کردەوەکانت، بەختەوەر خۆتی ئەگەر سەربە سەر لێی دەربچیت، لە دوای ئەم ئامۆژگاریانەی بۆ شــافیعییەکان (ابن تيمية)ی مامۆستای بە نموونە دەهێنیتەوە و دەربارەی دەڵێت کە هیچ کە سێکی بە قەد ئەو زاناترو زاهیدتر و بێ نیازتر لە دونیا نەبینیوە و، ئینجا هەندێ قسە دەربارەی دەکات کە دەربڕینەکەی زۆر ڕوون نییە و بەرواڵەتی قســەکانی بێت ســتایش وزەمی تێدا تیکەڵ کردووە ولە باسی شافیعییەکان دەردەچێت و سەبارەت بە ابن تيمية دەڵێت:

7- لە ژیانمدا چاوم بە کەســێك نەکەوتووە زاناتر و ژیرتر لەو پیاوەی کە پێی دەوترێت (ابن تيمية)، دونیاشــی زۆر بەکەم گرتبوو بایەخی بە خواردن وپۆشاك و ئافرەت نەدەدا، حەقبێژ بوو، بەوەی لە توانایدا بوو جیهادی دەکرد، ماندوو بووم وســاڵانێکە هەرچەند ویســتم هەڵیســەنگێنم نەمتوانی، ئەوەی کە ئەوی دواخســت لەناو

خەڵکی میسر و شامدا و وای کرد ڕقیان لێی بێت و بەکەمی بزانن و بەدرۆی بخەنەوە وتەکفیری بکەن (لەدوای ئەم بڕگەیە قسـەکانی الذهبي لێڵە و ڕوون نییە و ئەوانەی تەحقیقی کتێبەکەیان کردووە و خوێنەریش بە دو شـێوە دەتوانێت لە قسـەکانی تێبگات) دەڵێت: هۆ کاری ئەو هەڵوێسـتانە بەرانبەر (ابن تیمیة) تەکەبور و بەخۆ موعجیـب بوون و حەزی گەیشـتن بە پلەو پـایەو و بەکەمزانینی بەرانبەر بووە، جا هەندێك دەڵێن مەبەسـتی (ابن تیمیة) بووە گوایە لەبەر ئەوەی ئەو سـیفەتانەی تێدا بووە بۆیە هەڵوێسـتی خەڵکیش لێی بەو شێوە بووە، کە بێگومان ژیاننامەی ئەو زانایە ئەو تۆمەتانەی بەتەواوی لێ دووردەخاتەوە وپێچەوانەکەی ڕاستە!

خودی (الذهبي)ش لە چەندین جێگەی کتێبەکانیدا باسـی لە خۆبوردەیی و دونیانەویستی مامۆستاکەی کردووە، بۆیە ئەبێت هەر مەبەستی نەیارەکانی بووبێت کە بەهۆی تەکەبور و پلەو پایەکانیانەوە دژایەتی ابن تیمیة یان دەکرد،ئینجا لە کۆتایی ئەو بڕگەیەشدا لە پاش ئەو دەربڕینە ناڕوونەی دووبارە ستایشی ابن تیمیة دەکات و دەڵێت:

(فقد قام عليه أناس ليسوا بأورع منه ولا أعلم منه و لا أزهد منه، بل يتجاوزون عن ذنوب أصحابهم آثام أصدقائهم، وما سلطهم الله

عليه بتقواهم وجلالتهم بل بذنوبه، وما دفعه الله عنه وعن أتباعه أكثر، وما جرى عليهم إلا بعض ما يســـتحقون فلا تكن في ريب من ذلك) وەکو دەبینین جارێکی تر ســـتایشـــی دەکات بەڵام لە گەڵ ستایشەکەیدا دیسان ڕەخنەیەك ئارا ستەی مامۆ ستاکەی دەکات و دەڵێت نەیارانی ابن تیمیة زاناتر و دیندارتر نەبوون لە ئەو، بەڵام بە هۆی گوناهو هەلەکانی ئەوان زاڵبوون بەســـەریدا، بەڵام ئەوەی الله لەســـەریانی لابرد لە خراپییەکانی ئەوانە زۆرتر بوو، واتە ئەگەر الله یارمەتیدەری ابن تیمیة و هاوەڵانی نەبوایە نەیارەکانیان خراپتریشیان پێیان دەکرد!

دەڵێت ئەوەشـــی کە بەســـەر ابن تیمیة وشـــوێنکەوتوانیدا هات بە شێك بوو لەوەی کە شاییستەی بوون، ئەمەش یەکێکە لەو قسانەی الذهبي کە ناکۆکە لەگەڵ قســـەکانی خۆیدا لە زۆر جێگەی تر لە کتێبە کانیدا دەر بارەی ان تیمیة و هەر ئەوەش وای کرد زۆر لە زانایان بڵێن ئەوە ڕا ست نییە وقسەی الذهبي نییە وبگرە هەندێکیان لە بنچینەوە خـاوەنـدارێتی الـذهبي بۆ کتێبی (زغـل العلم) ڕەتدەکەنەوە، بەهەر حاڵ بە شـــایەتی الذهبي خۆی ابن تیمیة بەو

شـــێوە نەبووە وبەڵکو نموونەی خۆ بەکەمزانین وئـاکـاری بەرز ودینداری وعیبادەت وبەرگریکردن بووە لە دین و لە ژینی خەڵکی.

8- ئەگەر الذهبي بەو قسەی مەبەستی ئەوە بووبێت کە ابن تیمیة حەزی لە ســـەرۆکایەتی ودەرکەوتن بووە، ئەوا نەیپێکاوە و لەبەر ئەوەی ئەویش مرۆڤە هەڵەی کردووە و دەکرێت هەر بە قســـەکانی خۆی وەڵام بدرێتەوە کە زۆرن، لەوانە کە دەڵێت: (ما رأيت فى العالم أكرم منه، ولا أفرغ منه عن ا لدينار وا لدرهم، ولا اظنه يدور في ذهنه) واتە: لە ناو هەموو خەڵکیدا، یان لە جیهاندا، کەســـم لە ابن تیمیة بەخشندەتر نەبینیوە، کەسیشم لەو لە دیرهەم و دینار بێ نیازتر نەبینیوە ، وا دەزانم ئەو مەسەلە لە خەیاڵیشیدا بوونی نەبێت.

هەروەها ابن رجب الحنبلي بەڕەحمەت بێت دەگێڕێتەوە کە پێش ســـاڵی 690ك پۆســـتی (قاضي قضـــاة)ی بۆ پێشـــنیار کراوەو ڕازی نەبووە وەریبگرێـت. بە خۆیشـــی ابن تیمیـة دەربـارەی خۆی فەرموویەتی: نازانم چۆن سوپا سی نیعمەتی زیندانیکردنم بکەم لای پەروەردگارم، من هیچم نییە ترســـی ئەوەم بێت لێم وەربگرنەوە، نە زەوی وزار ونە قوتابخانە ونە ماڵ وســـامان ونە ســـەرۆکایەتی ونە

پۆسـت وپلەوپایە. ئەوەشـی کە دەوترێت بە چاوی کەمەوە سـەیری هە ندێ لە زا نا یانی کردووە ئەوە خودی (ا لذهبي) بەرگری لەوەی کردووەو وتوویەتی ئەوە نابێت وەکو ڕەخنە لێی بگیرێت چونکە ئەو کە سانی لارو گومڕای بەکەمزانیوە و لەگەڵ ئەوەشدا قسەی زانایان بەیەکتر نابێت باس بکرێت.

9- هۆ کارێکی تریش ڕەنگە هەبێت بۆ ڕەخنەی(ا لذهبي) لە ابن تیمیة سـەرەڕای ئەو هەموو ڕێزو خۆشـەویسـتییەی بۆی ئەویش مەسـەلەی قو تابییە کانی ابن تیمیة بووە، چونکە ڕەفتاری تو ندی هەندێکیان قورس بەسـەر مامۆسـتاکەیاندا دەشـکایەوە وزەهەبیش وەکو دڵسـۆزییەك ئەوەی پێ نـاخۆش بوو، لەوانە (عبـدالرحمن العینوسي و ابن القیم و ابن کثیر و عبدالله الإسـکندري و صـلاح الکتبي) کە ئەمـانە هەموویـان گەنج بوون وزۆر ابن تیمیـة یـان خۆشـدەویسـت و بەرگرییان لێ دەکرد، (عبدالرزاق الحلبي البزار) دەر بارەی قو تابییەکی ابن تیمیة بە ناوی (عبدالله الإسـکندري) وتوویە تی: اللـه لێی خۆش بێـت هـاوەڵی ابن تیمیـة بوو و بە

ڕەفتارەكانی بوو بە مایەی درووســت بوونی فیتنە و ئاژاوەو هەروەها بوو بە هۆكاری ئازار و ناخۆشی بۆ مامۆستاكەشی.

واتە: (الذهبي) لە هەڵســوكەوتی توندو زبری هەندێ لە قوتابی و گەنجی حەماســی و خوێنگەرمی دەوروبەری ابن تیمیة بەگلەیی و بەڕەخنەبووە و پێی وابووە كە ئەو ڕەفتارانە زیانی بۆ موســوڵمانان و بۆ خودی ابن تیمیة ش هەبووە.

تەنانەت ابن قیم الجوزیة لە ناو قەسیدەی النونیة دا لە دوو دێڕدا كە پێشتر ئاماژەم بۆ كردووە وا دیارە مەبەستی الذهبي بووە و لە سەر ڕەخنەكانی لە ابن تیمیة ی مامۆستای سەركۆنەی دەكات.

بە هەر حاڵ ابن تیمیة سەرەڕای ئەوەی مرۆڤ بووە و قابیلی هەڵە بووە، بەڵام باوەڕم وایە لە كۆی ئەو خەســڵە تانەی كە هەیبووە لە ڕووی زانست و ژیری و ئازایەتی وخۆڕاگری وعیبادەت و غیرەت و پشــوو درێژی و ســیفەتەكانی تری، الله أعلم لە درێژایی مێژووی ئیسلامدا حاڵەتێكی دەگمەنە و وێنە وهاوشیوەی یەكجار كەمە.

10- جـارێکی تر بگەڕێینەوە سـەر راوبۆچوونی (الـذهبي) و سـەبارەت بەو ڕەخنانەی کە لە فوقەهای شـافیعی دەیگرێت ئەوەیە لەسەردەمی خۆیدا حەزیان بە دەسەڵات وسوڵتە بووە ودەمارگیرییان تێدابووە ولەسـەر ئەوە لۆمەی کردوون وتانەی لێداون کە نەك هەر لەسـەر ڕەفتارو مامەڵەی زانایانی سـەلەف نەبوونە، بەڵکو توانجیان لێ دەدات کە ئەوان پێچەوانەی پێشینی خۆیان لە شافیعییەکان وەکو نەوەوی و شیرازی ڕەفتار دەکەن و ئەسڵی مەزهەبەکەیان دەستگرتنە بە سوننەت و واقیعی ئەو کاتەیان شتێکی ترە.

11- مەزهەبی شـافیعی پشـکی شـێری بەرکەوتووە لە وەرگرتنی دەسەڵات لە درێژایی مێژووی ئیسلامدا و سەرەڕای ئەوەی کە وەکو الذهبي دەڵێت باشـەیان زۆرە و ئەو لایەنانەیان نکۆڵی لێ ناکرێت، بەڵام هاوکات زۆرێکیان نموونەی دادگەری وبێ فەرق وجیاوازی نەبوونە لە حوکمدا و دەسـەڵاتەکەیان زۆر جار بە شـێوەیەکی تەواو رەنگدانەوە نەبووە بۆ ڕەوشـتی جوان وعەقیدەی پاك و بێگەردی پێشـەواکەیان پێشـەوا شـافیعی، بەڵکو بە دژایەتی غەیری خۆیان ناسراون وهەروەها ناسراون بە سـیفەتی دەمارگیری و زۆربوونی

لادانی عەقیدی بەهۆی ئەوەی زۆرێك لەلادەران لە عەقیدەی ئەهلی سوننەت لە ناو ئەواندا بوونە و هەن، هەروەها دەمارگیری زۆریان بۆ مەزهەبەکەیان هەیە ئەوەش تەواو پێچەوانەی ئاکارو کەسایەتی شافیعییە کە لە کاتی مونازەرەشدا حەزی دەکرد حەق لەسەر دەستی بەرانبەرەکەی دەرکەوێت و دەیفەرموو خۆزگەم دەخواست هەرچی عیلمم پێیە بڵاوبوایەتەوەو نەدرایەتە پال من!

ئەو خەسڵەتە ناپەسەندانەیان هەمیشە ئەو جوانییەی شێواندووە کە ئەو مەزهەبە لە پێشەوا موحەممەدی ی کوڕی ئیدریسی شافیعی بۆی بە جێماوە..

12- بەداخەوە لەم سەردەمەی خۆیشماندا بەهەمان شێوەی سەردەمی شمس الدين الذهبي، ڕێژەیەکی زۆریان - نەك هەموویان- درێژەیان بە دەمارگیری و لە خۆباییبوون داوەو لە هەموو وڵاتێکدا کە بوونیان هەیە بوونە بە داروودەستەی زاڵمان و داپۆشەری گومڕایی و لادانەکانیان، بە هەمان شێوەی سەردەمانی پێشوو، ئێستاش لە زۆربەی وڵاتاندا کەسە دیارەکان و سەرانیان موفتی سەرۆکە زاڵم و

گومراکانن و بەدلی ئەوان و چۆن داوایان لێ بکەن بەو شـێوە فەتوا دەردەکەن!

13- ئەوەش کە باسـکرا لە حاڵەتە نەخوازراوەکانی ئەو مەزهەبە، حاڵەتێکی گشتی نییە بڵێی هەموو شافیعییەکان بەو شێوەن، نەخێر نە لە ڕابردوودا و نە ئێسـتاش ئەوان بە شـێوەیکی ڕەها بەو شـێوە نین، بەڵکو ئەمەی کە(ا لذهبي)لە (ز غل العلم)دا ئا ماژەی پێکردووە و ئەوەش کە لێرەدا سەبارەت بە شافیعییەکانی ئەم سەردەمە خرایەروو، تەنهـا لایەنی تـاریکی دیمەنەکەیە کە بەداخەوە واقیعێکی تـاڵ وبینراوە و تا ئێسـتاش هەر بەردەوامە، بەڵام شـافیعییەکان هەمیشـە زانای گەورە و فەقیهی مەزن و موفەسیری بەتوانا و فەرموودە ناسی ئەلمەعی باش و گەورەیان تێدا هەڵکەوتووە ودینیان بە ماڵی دونیا نەفرۆشـــتووە، بەڵکو خۆیشـــیان بە قور بانی کردووە ولەو هەڵەو دەمارگیریانەشـــیان بەری بوونە، خودی (الذهبي) کە لێرە ڕەخنەیان لێ دەگرێت نموونەیەکی باشـــە وبە خۆی شـــافیعی مەزهەب بووە، پێش ئەویش (النووي) و دوای ئەویش (ابن حجر العســـقلاني) -

نەك الهيتمي- و سەدان زانای گەورەو بەڕێزی تر کە شافیعی بوونە و پێشەنگن و جێگای شانازین بۆ هەموو موسوڵمانێك.

لە کۆتاییشدا پێویستە ئەوە بوترێت هەرچی وەکو ڕەخنە دەگیرێت لە مەزهەبی شـــافیعی لە ڕەفتار و مامەڵە ولەکاتی حوکمڕانی و لە عەقیدەو بیروباوەڕدا پەیوەندی بە خودی پێشـــەوا محمد بن إدريس الشافعي نیە و ئەو لادان و ڕەفتارە نەشیاوانە لە دوای ئەو درووست بووە، ئەگەرچی بە ناوی مەزهەبەکەی ئەو کراوە بەڵام بێگومان ئەو پێشەوا مەزنە لێی بەرییەو لە دوای خۆی شوێنکەوتوانی ئەنجامیان داوە.

ڕاوبۆچوونی لەسەر مەزهەبی حەمبەلی

شێخ شمس الدین الذهبي لەگەڵ هەموو مەزهەبەکاندا وێستگەی تێروتەسەل ودرێژی بووە بەراورد بە وەستانی لەگەڵ مەزهەبی (أحمد بن حنبل) بەڕەحمەت بێت، کە بەدوو دێڕ و بە کورتی باســی ئەوانی بڕیوەتەوە، وەکو ئەوەی ڕەخنەو تێبینی زۆری نەبێت لەســەر یان، لەوانەشە لەبەر ئەوە بێت ئەوان لەو سەردەمەدا بە دەستی شافیعی و ئە شاعیرەکانەوە بە گشتی چەو ساونەتەوە ولە گۆڕەپانی سیا سی و زانســتیـدا نـامۆ بەدەرکەوتوون، (الـذهبي) ش وەکو نەیتوانیوە بەڕاشــکاوی بەرگرییان لێ بکات، هاوکات نەشـیویسـتوە قسـەیەك بکات بچێتە گیر فانی نە یارە کانی ئەوانەوە، بە کورتی دەر بارە یان دەڵێت: (وأما الحنابلة فعندهم علوم نافعة، وفيهم دين في الجملة، ولهم قلة حظ في الدنيا، والجهال يتكلمون في عقيدتهم ويرمونهم بالتجســيم، وبأنه يلزمهم، وهم بريئون من ذلك إلا النادر، والله يغفر لهم). ئەم چەند وشــەی شــێخی زەهەبی بە چەند خاڵێکی پوخت روون دەکەینەوە و لە کۆتاییشــدا کورتەیەك لە حاڵی حەنابیلەی ئەم سەردەمەشی بۆ زیاد دەکەین:

1- فەرموویەتی حەنابیلە زانستی بە سوودیان لەلا دەست دەکەوێت، چونکە ئەوان گرنگی زۆر بە فەرموودەو زانستەکانی فەرموودەو گێڕانەوەی دەدەن، هەروەها بەوەش ناسراون کە داکۆکی لە عەقیدەی ئەهلی سوننەت و جەماعەت دەکەن ئەوەش دوای فەزڵ و چاکەی الله تعالى لەگەڵیاندا، بە کاریگەری (أحمد بن حنبل)ی پێشەوای مەزهەبەکە بووە، کە بەخۆی هەم فەرموودە ناس وزانا بووە بە علم الرجال و، هەم فەقیهو شەرعناس و بایەخێکی زۆریشی بە عیلمی عەقیدە داوەو لەو پێناوەشدا تووشی ناخۆشی وزیندان و ئەشکەنجەی زۆر بووە.

تەنانەت ئەو کتێبانەش کە وەکو کتێبی فقە زانایانی ئەوان نووسیویانە، بۆ نموونە وەکو کتێبی (المغني) دەبینی جیاواز لە کتێبەکانی فقە لە مەزهەبەکانی تردا زۆربەی کتێبەکە لە سەر بەڵگە و دەقی قورئان و سوننەت و کرداری سەلەف بونیات نراوە.

2- هەروەها ئەوانی بە ئەهلی دین وبە خەلکی دیندار ستایشی کردوون و، وتوویەتی بە شێوەیەکی گشتی حاڵیان بەو شێوەیە، وەکو ئاماژەیەك بۆ ئەوەی مەبە ستی ئەوە نییە هەموو حەنابیلە بەو سیفەتە بن، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی سیمای دینداریان پێوە دیارە.

3-ئینجا وتوویەتی ئەوان ئەهلی دونیا و مەنسەب و پلەو پایە نین، ئەوەش قسەیەکی حەق و ڕاستە، حەمبەلییەکان بە شێوەیەکی گشتی و لە زۆربەی سەردەمەکاندا لە سوڵتە و دەسەڵات دووربوونە و پۆست و پلەو پایەی فەرمییان کەم بووە.

لە هەموو ئەوەشدا بە پێشەوای یەکەمی مەزهەبەکەیان کاریگەر بوون، چونکە ئەو لە دەسەڵات نزیك نەدەبوویەوە بگرە کێشەی گەورەشی لەگەڵ دەسەڵاتدا هەبوو بە هۆی داکۆکی کردنی لە بابەتەکانی عەقیدە وبەتایبەتی مەسەلەی (خلق القرآن).

4- لە بەشــێکی تری قســەکە یدا دەر بارەی ئەوان (ا لذهبي) فەرموویەتی: جاهیلەکان ولە هەندێ لە نوسـخەکانی (زغل العلم)دا بە زا نا کان کە مەبەســتی پێیان ئەو جاهیلانەیە دەڵێت گو مان لە عەقیدەی حەنبەلییەکان بۆ خەڵکی درووست دەکەن و ناووناتۆرەیان لێ دەنێن و پێیان دەڵێن (مجسمة)ن، واتە ئەوانەی الله وەکو جەستە وشــێوەی مرۆڤ وێنا دەکەن، کە بێگومان ئەوان لەو تۆمەتە بەرین، چونکە عەقیدەی ئەوان جێگیر کردنی ناوو سیفەتەکانی الله عزوجل ە بەو شێوەی کە لە قورئان و لە سوننەتدا هاتووە بەبێ شوبهاندن و پەکخستن و بەلاڕێ بردن و گۆڕینی بۆ واتای تر، جا کە نەیارەکانیان لە جەهمییە وئەشاعیرە وموعتەزیلە زۆربەی سیفەتەکان دەگۆڕن یان تعطیل ی دەکەن و یان تأویل ی دەکەن و چەند ســیفەتێك نەبێت ســیفەتە کانی تری الله جێگیر ناکەن، بۆیە پە نا یان بۆ پرو پاگە ندە ونــاشــیرین کردنی حەنــابیلە برد و بەردەوام بە ئێســتــاشــەوە ناوو ناتۆرە یان بۆ درووســـت دەکەن و لەلای خەلکی ناشــیرینیان دەکەن و پێیان دەڵێن حە نابیلە موجەســـســیمە کان ولە کاتێکدا خۆیشیان دەزانن ئەو تۆمەتە ڕاست نییە..

5- (الذهبي) بەو تۆمەتانەی بۆ حەنابیلە درووست دەکرێت ڕازی نییە و ڕەتیدەکاتەوە ودەڵێت ئەوان بەرین لەو تۆمەتانە، مەگەر هەندێ حاڵەتی دەگمەن نەبێت، کە هەندێ زانای سەر ئەو مەزهەبە لە مەسەلەی (الأسماء و الصفات)دا هەڵەی کردووە و لە مەزهەبی ئەهلی سوننەت لایداوە و داوا دەکات الله تعالى لەو هەڵانەیان خۆش بێت.

6- حەنابیلە سووربوونە لەسەر مەزهەبی خۆیان وبە حوکمی ئەوەی کە هەم مەزهەبێکی فیقهی بووە و هاوکات مەزهەبێك بووە لە عەقیدەدا بەبەڵگەی کیتاب و سوننەت و گرنگیدان بە وتەو تێگەیشتنی سەلەف، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە بەڵگەیان بۆ دەرکەوتووە لە باسێکی دیاریکراودا ڕاوبۆچوونی مەزهەبەکەیان تەواو نییە گەڕانەتەوە سەر بەڵگەی فەرموودەو وازیان لە زاهیری مەزهەبی خۆیان هێناوە وئەمەش لە کتێبێکی گرنگی وەکو (المغني) وکتێبەکانی تۆی ئەواندارەنگدانەوەی هەیە.

7- شافیعییەکان کە وتمان دەسەڵاتیان بەدەست بووە لەو سەردەمەدا، بە هەموو شێوەیەك حەنابیلەیان سەغڵەت کردووە وەکو

بەشـــێکیان لەم زنجیرە باســـەدا پێشـــتر خســـتەڕوو، هەروەها لەگەڵ ناودارانی مەزهەبەکەشـــدا هەوڵیانداوە لە ڕیگەی پێدانی مووچە و پۆســـتی زانســـتی گەورە لە مەزهەبەکە یان پەشـــیمانیان بکەنەوە، (الذهبي) خۆی لە کتێبی (تاريخ الإســلام) دا بۆمان دەگێرێتەوە، أبو البقاء العكبري الحنبلي کە بە ناو بانگترین ڕاڤە کاری دیوانی (أبو الطيب المتنبي) شـــاعیرە، دەڵێت شـــافیعییەکان هاتنە لام وبەڵێنی ئەوەیان پێدام ئەگەر بچمە سـەر مەزهەبی شـافیعی وتنەوەی وانەی زمان و (نحو)م لە (المدرسة النظامية) پێ بسپێرن، کە لەو سەردەمەدا وەکو زانکۆیەکی گەورەی ئێســـتا بووە وانە وتنەوە لەو جێگەیە پلەو پـایەیەکی زانســـتی وکۆمەڵایەتی گەورە بووە، بەڵام العكبري لە وەڵامدا ســـوێندی خواردووە و پێی وتوون: (لو أقمتموني وصـــببتم عليّ الذهب حتى أتوارى به ما رجعتُ عن مذهبي)، واتە: ئەگەر ڕامبوەستێنن زێڕم بەسەردا بڕێژن تاکو زێڕ دامدەپوشێت لە مەزهەبی خۆم ناگەڕێمەوە.

8- ئەگەرچـی زۆر بە کەمـی؛ بەڵام ڕووی داوە لە مـێـژوودا حەنابیلەش لە حوکمدا بە شدار بن، بەڵام وەکو ڕاستییەکی مێژوویی

بە پلەی یەکەم حەنەفییەکان وبە پلەی دووەم شافیعییەکان وبە پلەی سێیەم مالکییەکان لەناو دە سەڵاتدا بوونە، لە گەڵ تێبینی ئەوەی کە شـــوێنکەوتوانی مەزهەبی مـالکی زۆر ئـارامیـان گرت وچەنـدین ســەدەیان تێپەڕاند بە بێ تەنازول و لادان و چوونە ژێر کاریگەری موبتەدیعەکانەوە، بەڵام دواجار ئەوانیش هاوشـــێوەی شـــافیعی و حەنەفییەکـان چوونە نێو گەمەی ســیاســەت وئەوەش نەبێـت سـیاسـەتێکی شـەرعی بەڵکو دژایەتی نەیار و دەمارگیری ولادانی عەقیدەو بیروباوەریشی تێکەوت.

9- بەڵام حەنابیلە لە هەموویان لەو مەسەلەدا پشودرێژتر بوون و، بۆ یەکەم جارە لەم سەردەمەدا بەو شێوە زەقەی ئێستا هەیە، بەشدار بن لە حوکم و دەسەڵاتدا و لە هەڵەو لادان و فەسادی حوکمڕانەکاندا هیچ نەبێت بەبێ دەنگ بوونیان لەسـەریان بەشـدار بن لەو هەموو لادانـانەی بەنـاوی ئەوانەوە دە کرێـت، ئەگەرچی لە زۆرێـك لە پرسـەکانی فیقهو عەقیدە هەر لەســەر مەزهەبەکەی خۆیان ماون و بانگەواز بۆ ســوننەت دەکەن و دژایەتی بیدعەو زۆر کاری باشـــی تریش بەشـێکە لە بەرنامەی کاریان، بەڵام لەبەر ئەوەی بوون بە

دارودەســـتەی دەســـەڵاتێك کە هیچ بنە مایەکی عەقیدە نە ماوە نەیبەزێنێت، بەتایبەت لەم ســـاڵانەی کۆتاییدا و ســـەرەڕای ئەوەش ئەوان هەر خۆیـان کەڕو بێ ئـاگـا کردووە وبەڵکو نەك هەر ئەوە، بەرگریشیان لێ دەکەن و هەمیشە شمشێری هەڕەشەیان بەناو دینەوە لەڕووی هەموو کەسێك هەڵکێشاوە بەیەك وشە ناڕەزایی بەرانبەر ئەو دەســـەڵاتدارانە دەربڕێت، بەوەش بەداخەوە گەیشـــتنەوە بە ســـێ مەزهەبەکەی تردا لە خراپ بەکـارهێنـانی دەســـەڵات و بوون بە ئامرازێك بە دەســـتیانەوە بۆ هەموو کارێکی دژ بە ئیســـلام و موســـوڵمانـان و، وەکو ئەوەی ئەوان ئەرکیـان تەنهـا پینەو پەڕۆ وشەرعاندنی کارە ناشەرعییەکانی ئەو دەسەڵاتە بێت!

10- یەکێکی تر لەو شـــەرمەزاریانەی حەنابیلەی ئەم ســـەردەمە پێشـبڕکێی زانایان حەنەفی و شـافیعی سـەردەمی (الذهبي) و دوای سەردەمی ئەویشیان کردووە ئەوەیە نەك هەر هانی دەسەڵات دەدەن بۆ دەســـتگیرکردن و زیندانی کردنی نەیارانی مەزهەبەکەی خۆیان وەکو ئەوەی شـــافیعییەکان بە ابن تیمیة یان دەکرد، بەڵو حەنابیلەی ئەم ڕۆژگارە هەموو زانایەك ئەگەر لە خۆیشـــیان بێت و هاومەزهەب و هاوولاتی و برای موســـوڵمانی خۆیشـــیان بێت، ئەگەر بەیەك وشـــە

بەرانبەر ئەو دەســـەڵاتە بوەســـتێتەوە کە ئەمان خۆیان کردووە بە کۆڵەکەی ڕاگرتنی، یەکســـەر ئەگەر هانی دەســـەڵاتیش نەدەن بۆ دەســـتگیرکردنیان، بەیەك وشـــە نەبەرگرییان لێ دەکەن و نە داوای ئازاد کردنیان دەکەن، لە کاتێکدا ئەوپەڕی دەســـەڵاتیان هەیە و لەبەرزترین پۆســـتەکانی حکومەتی ئەو وڵاتەدا بەشـــدارن، کە ئێســـتا ســـەدان زانای حەقبێژو بەڕێز وبەتوانا لە کونجی زیندانەکاندا و بەبەرچاوی زانایان مەزهەبی حەمبەلییەوە بە ناحەق ئەشـــکەنجە دەدرێن و دەکوژرێن، ڕۆڵی ئەو زانـــا حەمبەلییـــانەش لە جیـــاتی بەرگری کردن لێیان، فەتوای دەســـتگیرکردنیانە، یان هەڵبژاردنی بێدەنگییەو لە پێناو پاراســـتنی پێگەو پلەو پۆســـتەکانیاندا هیچ هەڵوێستێکیان نییە!

بۆیە بێگومان ئەوانیش دواجار لەم ســـەردەمەدا بە هەمان دەردو چارەنوو سی مەزهەبەکانی تر چوون و سەرانی حەنابیلە لەم ئێستادا لەو چوارچێوە باســـانەی کە بۆیان دیاری کراوە دەرناچن و بەو شێوەش لە ڕێبازی پێشەوا ئەحمەد دوورکەوتنەوە و لایاندا و ئێستا هاوشێوەی سێ مەزهەبەکەی تریان پێهاتووە لە سەردەمی (الذهبي) دا کاتێك کتێبی (زغل العلم)ی نووسیوە.

11- پێشـــەنگ و پێشـــەواکانی ئەوان وەکو أحمد والبربهاري و أبو الوفا ابن عقيل و ابن تيمية و ابن القيم و ابن قدامة و تەنانەت محمد بن عبدالوهاب یش، ڕێبازیان گەلێك جیاواز بوو لە ڕێبازی ئەمانە و خۆیشـــیان باش دەزانن لە هەندێك مەســـائیلی عەقیدەدا بەتایبەتی مەســـەلەی (الولاء والبراء) و مەســـەلەی (الحكم بغير ما أنزل الله) ڕازی کردنی ستەمکاران لە سەر حیسابی دین و بێ دەنگ بوون لەسەر زۆر لە لادانی سەرانی وڵاتەکەیان لە ئیسلام و چەندین مەســـەلەی تریش لایانداوە و حاڵ بەوە گەیشـــتووە لە وڵاتەکەیاندا ئەوەی الله پێی ناخۆشـــە دەکرێت و ئەوان جگە لە ئم کردن! هیچ هەڵوێســـتێکیان نییە و تاکو دەمرن هەر ســـوورن لەســـەر بێ دەنگ بوون لە سەر ناحەق و خزمەت کردنی ڕا ستەوخۆ و ناڕا ستەوخۆ بەو دەسەڵاتدارانەی کە ساڵ بە ساڵ زیاتر لە ئیسلام دوور دەکەونەوەو ئێســـتاش گەیشـــتوونەتە ترۆپکی لادان، بەڵام ســـەرانی حەنابیلە هەر پیاوی دڵسۆزی وەلی ئەمرن و بە و شەیەکیش بەرانبەری ناوەستن، تەنانەت بە ئامۆژگارییەکیش، هەمیشـــەش ڕوو لە خەڵکی دەکەن و داوای گوێڕایەڵییـان دەکەن بۆ وەلی ئەمر، زانـای وایـان هەیە

بەبەرچاوی هەموو دنیاوە دەڵێت: ئەگەر وەلی ئەمر هەموو ڕۆژێك لە بەرنامەیەکی را ستەخۆدا ماوەی نیو سعات زینا بکات درو ست نییە بە وشـەیەك بەرانبەری بوەسـتێت و ڕەخنەی لێ بگرێت!، ئەمە جگە لەوەی کە هەرکێ دەنگی بەرز ببێتەوە بە قســەی حەق یـان بە کەمترین ڕەخنە لەو دەســەڵاتدارانە یان باســی عەقیدەی تەوحید بکات بە شــێوەیەك پەردە لەســەر حەقیقەتی ئەو زاڵمانە لابدات، یەکســەر ڕاپێچی زیندان دەکرێت و ئەو زانایانەش کە حەمبەلی مەزهەبن و لە دەسەڵاتدا بەشدارن، نەك هەر ڕازین وهیچ ڕەخنەیەك ناگرن، بەڵکو زۆر جار بە فەتوای ئەوان ئەو کارانە و لەو کارانە خراپتریش ئەنجام دەدرێت.

12- بەڵام نـا بێـت ئەوە لە بـیر بـکرێـت، هەروەکو چۆن بۆ مەزهەبەکانی تریش ئەو قســەمان کرد، بۆ مەزهەبی حەمبەلیش هەر دەبێـت ئەوە دوپـات بکرێتەوە، ئەویش ئەوەیە: ئەمەی بـاســکرا ســە بارەت بە لادان و لە خراپییە کانی شــوێنکەوتوانی مەزهەبی حەمبەلی لەم ســەردەمەدا، تایبەتە بە بە چینێکی مەشــهور ودیاری کراوی ئەوان کە ڕەنگە زۆرینە بن، بەڵام لەولاشەوە زۆر زانای تریان هەیە کە خۆیان لە ڕۆشـنایی شـوهرەت بەدوور گرتووە و لەو هەموو

لادان و گـۆڕان ودابەزینەی زانـایـانـی حەنـابـیـلە وسـەرانـی دەسـەڵاتەکەشـیان بەرین و هاوبەش نین لەگەڵیاندا، جا ئەوانەیان پێیان بزانرێت و هەڵوێســت بنوێنن جێگایان زیندانە و بێگومان زۆرێکیشان بێ دەنگییان هەڵبژاردووە و نەبە شدای ئەو شێواندن و لادانە دەکەن و نە بە ئاشکرایش دەتوانن لییان بەری بن.

تێبینییەکانی لەسەر زانستی (النحو) و (علم اللغة)

لەم بەشەدا شمس الدين الذهبي بە ڕەحمەت بێت، باسی زانایانی بواری (النحو) دەکات و دەڵێت زانستەکەیان زانستێکی باشە و خەڵکی پێویستیان پێی هەیە، بەڵام دەڵێت کەسی شارەزا لە نەحو ئەگەر لە زانستی زمانی عەرەبیدا ڕۆبچێت و لە قورئان و لە سونەتدا شارەزا نەبێت یان لەو بوارەدا بەکاری نەهێنێت، بێ ئیش و دەست بەتاڵ دادەنیشێت و کارەکەی وەکو کات کوشتن و یاریکردنە و الله لە ڕۆژی قیامەتدا مادام ئەوە حاڵی ئەو کەسە بێت پرسیاری زانستەکەی لێ ناکات، چونکە زانستەکەی نەبەستراوەتەوە بە قورئان و بە سونەتەوە، کەواتە هاوشێوەی هەر زانستێکی تری دونیاییە وەکو زانستی پزیشکی و ژمێریاری و ئەندازیاری، نە لەسەری پاداشت دەدرێتەوە و نەلەسەری سزا دەدرێت، بە مەرجێك بەو زانستەی کە هەیەتی خۆی لە خەلکی بەبا شتر نەزانێت وترسی پەروەردگاری هەبێت و خۆی بەکەم بزانێت وکەسایەتی خۆی بپارێزێت. ئەمە هەموو ئەوەیە کە دەربارەی زمانەوانەکان وتوویەتی و دەکرێت بە کورتی چەند وانە و واتایەکی لێ دەربهێنین:

1- ڕێزمان و زانستی نەحو زانستێکی پێویستە ومەزنە ئەگەر بۆ تێگەیشتنی قورئان و سوننەت بەکاربێت، ئەگینا وەکو هەر زانستێکی دونیاییە و خاوەنەکەی لە ڕۆژی قیامەتدا ئەجرو پاداشتی لەسەر وەرناگرێت.

2- بایەخ و هەیبەتی زمانی عەرەبی بە قورئان و بەسوننەتەوەیە، ئەگەر واش نەبوایە زمانێك دەبوو وەکو هەر زمانێکی تر.

3- زمانی عەرەبی کلیلە بۆ تێگەیشتنی زانستەکانی ئیسلام و لەسەرووی هەموویانەوە قورئان و سوننەت، بۆیە واجبی سەر شانی موسوڵمانانە فێری بن وبیپارێزن وغیرەتیان لەسەری هەبێت ولەبەر دینەکەیان لە هەموو زمانێك زیاتر خۆشیان بوێت و خۆیان فێری بکەن.

4-هەندێ جار بەتایبەتی بۆ ئەو کەسەی شارەزا بێت لە زمانی عەرەبی وبەڵام لە دیندا شارەزا نەبێت، لەوانەیە تووشی لە خۆباییبوون وخۆبەزلزانن ببێت، بەتایبەتی کە دەبینێت ئەو لەو زمانە تێدەگات وخەڵکی وەکو ئەو تێناگەن، یان کاتێك خۆی دەزانێت

ئیعراب بکات و ئەوان نایزانن، یان کاتێك کەسـێك بڕگەیەك دەخوێنێتەوە وهەڵە دەکات وئەو بەتەواوی وبەبێ هەڵە دەیخوێنیتەوە، یان توانای نووسین ودەربڕینی جوانی هەیە بەو زمانە، هەموو ئەوانە وایـان لێ دەکـات تووشـی مەغروری بن و وابزانن کە ئەوان کەسانێکی زۆر پڕ بایەخن، ئەوەشە سیفەتێکی ناشیرینە کە کەسێك بە بڕوانامە و بە زانستەوە تەکەبور پەیدا بکات و لە خۆی دەربچێت، مرۆڤ تاکو زاناتر بێت پێویسـتە زیاتر خۆی بەکەم بزانێت. ئیمامی شافیعی فەرموویەتی:

كلـما أدبني الدهـر ... أراني نقص عقلي
وإذا ما أزددت علما ... زادني علما بجهلي

دوای ئەوە، (الذهبي) دەچێتە سـەر باسـی زانسـتی زمان (علم اللغة) و دەڵێت: زمانناسەکان لەسەردەمی ئێمەدا تەواو کەم بوونە!

دەبینیت کەسێك شەرعناسە و زمانی شەرع نازانێت، یان خەلکی فیری قورئان دەکات وخۆیشـی عەرەبی نازانێت، یان سـەرقاڵی زانسـتی فەرموودەیە و بایەخی پێویسـت بە زمانی عەرەبی نادات، ئەوەش کەمتەرخەمی و نەفامییە، چونکە بایەخدان بە زمانی عەرەبی پێویستە بۆ ئەوەی لە گوتاری کیتاب وسوننەت تێبگەیت.

لەمەش بە کورتی دەتوانین بە چەند تێبینی و دەرەنجامێك لە قسەکانی پێشەوازەهەبی دەربچین:

1- گلەیی لە شەرعناس و مامۆستایانی قورئان و فەرموودەناسان دەکات کە وەکو پێویست بایەخ بە زمانی عەرەبی نادەن، ئەوەش هەڵەیە، چونکە هەرکێ تەواو شارەزای زمانی عەرەبی نەبێت واتە: تەواو شارەزای ئیسلام نییە و ناشبێت، ئیسلام ئەگەر بۆ نموونە بڵێین ژوورێکە ئەوا زمانی عەربی کلیلی ئەو ژوورەیە.

2- هەڵەیەکی زانستی و مەنهەجی گەورەیە کە سێك دانیشێت بۆ فێرکردنی قورئان و خۆی لە واتاو وشەکانی قورئان بە باشی وبە شیکراوەیی تێنەگات، ئەمەش کارەساتێکە خۆم بە شەخسی شارەزای زۆر نموونەی ئەو بوارەم، زۆرێك لەوانەی لەم ساڵانەی دواییدا لەڕێگەی مامۆستا بەخشندەکان بە ئیجازەی قورئان ئیجازەیان وەرگرت، بوون بە خاوەن چەندین ئیجازەی قیرائەت و ڕیوایەتەکان و بگرە ئێستا ڕەنگە زۆر لەوانەی باسیان دەکەم ئیجازەی عەشرەشیان هەبێت، بەڵام توانایان لە زمانی عەرەبیدا توانایەکی زۆر سنوردار و لاوازە، وەکو پێویست تێناگەن لەوا تای ئایەتەکان و تەوجیهی

قیرائەتەکان و مەسـەلەی وەقف و ئیبتیدا و زۆر باسـی تر کە بۆ مامۆستای قورئان پێویستن ، تەنها بەسەیرکردنی موسحەف قیرائە لە دوای قیرائە ئیجـازەی وەرگرتوە رەنگە ئەوەنـدەی (عبـدالفتـاح القاضي) ئیجازەی هەبێت ولە عەرەبیش تێنا گات، ئەم حاڵەتەش جگە لە کوردسـتان لە دونیادا وا نازانم بوونی هەبێت، بەڵام لە کوردستاندا دەبینی ئیجازەی لە قیرائەتی نافع و ابن کثير و أبو عمرو هەیە بە و بە عەرەبیش نەدەزانێت قسە بکات و نە دوو دێڕ بنووسێت و نە لە ڕێزمان و قەواعید و بنەماکانیشـی تێدەگات، ئەوەش لە ڕاسـتیدا تاوانێکە بەرانبەر زانسـتی قیرائات و ناشـیرینکردنە بۆی و بەزاندنە بۆ ئەو سنوورانەی کە زانایانی ئەو زانستە دیارییان کردووە، بە هەمان شـێوە زانسـتی فەرموودەناسـیش، پێویسـتە ئەوانەی کە سـەرقاڵی ئەو زانسـتە پیرۆزەن، لە زمانی عەرەبیدا زۆر شـارەزا یی باشـیان هەبێت، لە ڕاسـتیشـدا ئەوانەی کە خەریکی زانسـتی فەرموودەن لە کوردستاندا جیاواز لە فێرخوازانی زانستی قیرائات – والحق يُقال - شارەزاترن لە زمانی عەرەبی و زۆرتر لە پێناو زانستدا خۆیان ماندوو دەکەن!

لەم بارەشـــەوە توێژینەوەیەکی بڵاوکراوەمان هەیە بەناونیشـــانی: (گرنگی زمانی عەرەبی بۆ تێگەیشـــتنی فەرموودە) هەوڵمانداوە ئەو گرنگییە بســـەلمێنین و زۆر بەڵگەی زانســـتی و مێژوویی لەســـەر ئەو بابەتە بخەینەڕوو.

3- بەرگریکردن لە زمانی عەرەبی بەرگریکردنە لە ئیســـلام، وەکو چۆن دژایەتیکردنیشی دژایەتی کردنە بۆ ئیسلام، چونکە لاواز بوونی زمانی عەرەبی ڕێگرە لە تێگەیشتنی زانستە شەرعییەکان و دەرەنجام ڕێگرە لە تێگەیشتنی ئیسلام و بەو شێوەش نەوەیەك سەرهەڵدەدات بە ئینتیمای عاتیفی موســـوڵمانە، بەڵام هیچ زانیارییەکی دەر بارەی پەروەردگاری وپێغەمبەرەکەی ﷺ و شەریعەتەکەی پێ نییە، ئەوەش ئامانجی نەیارانی ئیسلامە بۆیە هەمیشە و بە بەهانەی جۆراوجۆرەوە کار بۆ لاوازکردنی زمانی عەرەبی دەکەن، لە زۆر وڵاتانی عەرەبیدا بە هۆی پیاوانێك کە خۆیان بۆ دینەکەیان یەکلاکردبوویەوە وبەرگری ســـەختیان لەو زمانە کرد، پیلانی نەیارانی زمانی عەرەبی کە هاوکات نەیاری ئیسلامیش بوون سەرینەگرت، بەڵام لە کوردستاندا ئەو پیلانە زۆر بەبا شی سەریگرت، چونکە گۆڕەپان چۆڵ بوو بۆیان و ئەوانەی کە دەبوو بەرگری لەو زمانە بکەن، موجامەلەی عەلمانییەکانیان دەکرد

و ئەوەندە پرۆژەو كاری سیاسی و بەرژەوەندی جۆراوجۆر وكاری هاوبەشیان پێكەوە هەبوو بایەخیان بەو پرسە هەر نەدەدا و نە بەلایشیدا دەچوون، ئینجا خۆیشیان لە ڕووە قەومی و نەتەوایەتییەكەوە زۆر لە عەلمانییەكان باشتر نەبوون و جیاوازی زۆریان لەگەڵیاندا نەبوو وەكو عەرەب دەڵێن:(فا قد الشیء لا یعطیه)، بۆیە لە سایەی بێ هەڵوێستی ئەوان و ئەوانەی كە دەبوو هەست بە بەرپرسیارێتی بكەن، ئێستا نەوەیەك لە كوردستاندا پێگەیشتووە هیچ لە زمانی عەرەبی نازانێت، ڕنگە شتێك لە زمانی ئینگلیزی بزانێت بەڵام لە زمانی عەرەبیدا كڵۆڵە، ئەو كارەساتەش ئەگەر تاكە باشەیەكی هەبێت بۆ خودی ئەو بێ هەڵوێستانە ئەوە بوو ئەو جۆرە كەسانە بە ئاسان بۆ هەر ئاراستەو ئینتیمایەكەی حیزبی و سیاسی ڕادەكێشرێن و قەناعەتیان پێ دەكرێت! چونكە زۆربەی ئەو نەوە لە گەنجان بەداخەوە لە عەقیدە ولە غەیری عەقیدەشدا -كورد واتەنی - سەریان تەقەی دێت و هەرچیان پێ بڵێی دەڵێن وایە ڕاستە!

بەڵام لەم بارەشەوە لە كوردستاندا ئاسۆیەكی ڕوون ومژدەی سەرهەڵدانی نەوەیەكی نوێ دوو بارە بەڕێوەیە كە بە وزەو گوڕو

تینێکی باشەوە ڕوویان لە زانستەشەرعییەکان کردووە و ئاراستەیەکیش بەو بۆنەوە بۆ فێربوونی زمانی عەرەبی - الحمدلله - درووست بووە کە مایەی دڵخۆشییە.

دیدو بۆچوونی دەربارەی زانستی تەفسیر

پێشەوا شمس الدین الذهبي، دەربارەی تەفسیر وموفه سیرەكان دەڵێت: لەم ڕۆژ گارەدا كەمن ئەوانەی بایەخ وگرنگی بە زانستی تەفسیر دەدەن، بەڵكو مامۆستایان و وانەبێژان دەچن تەفسیری (الفخر الرازي) دەخوێننەوە، لە ڕاستیشدا ئەو تەفسیرە كێشەو گرفت و گومانی زۆری لە خۆ گرتووە و درووست نییە بخوێنرێتەوەو ببیسترێت، چونكە خوێندنەوەی ئەو تەفسیرە دەبێتە مایەی سەرگەردانی و گومان و فێرخوازی زانست ئامانجی خۆی تێدا بەدیناكات، لە الله داوای سەلامەتی دەكەین.

لەم چەند دێڕەدا زەهەبی گلەیی لە خەڵكی سەردەمی خۆی دەكات كە بە دەگمەن بایەخ بە زانستی تەفسیری ڕاستەقینەو حەق دەدەن، لەوەش خراپتر لە دیدی ئەو پێشەوا ئەوەیە هەندێك لە مامۆستایان دەچن بایەخ بە تەفسیری فەخری ڕازی ئەشعەری دەدەن و، وەكو وانە دەیڵێنەوە كە لە راستیدا ئەو تەفسیرە شایانی بایەخ پێدان نییە و تەفسیرێكی خراپە بەهۆی ئەو گومان و گرفتانەی كە درووستی دەكات.

لەدوای ور یاپیدان لە تەفسیری ڕازی و باسکردنی ئەوەی مامۆ ستایان بەبێ زانست هەر ئەوەندە دەکەن کە کتێبێك هەڵدەگرن و لێی دەخوێننەوە بۆ قوتابییەکانیان، دوای ئەوە دەڵێت: کێشەی تەفسیر ئەوەیە موفەسسیرەکان دەچن تەما شای تەفسیرەکانی پێش خۆ یان دەکەن و کورتی دەکەنەوە و هە ندێ لە بیرۆکە خراپە کانی خۆیشیان ئەخزێننە نێو ئەو تەفسیرەوە کە لە ڕاستیدا تەفسیر نییە تەنها کۆکردنەوەی قەولەکانە لەسەر ئەو ئایەتانەی کە تەفسیر دەکرێن.

هەروەها ڕەخنە لە موفەسسیرانی قورئان دەگرێت بەوەی کە دەچن قەولێکی زۆر لەسەر یەك ئایەت کۆ دەکەنەوە لە کاتێکدا هەمووی لە ڕاستیدا سێ یان چوار قەولە بەڵام ئەوان زۆری دەکەنەوە، بەو درێژکردنەوەش حەق لەو نێوەندەدا ون دەبێت.

لە قسەکەی زەهەبی ئەوە دەردەکەوێت کە مەبەستی لەو رەخنانەی ئەوەیە حەق و باتڵ لە قسەی ڕاقەکارانی قورئاندا تێکەڵ دەبێت، لەوەش خراپتر ئەوانەن کە لە تەفسیرە خراپ و ئاخنراوەکان بە بیدعە و گومڕایی زانیاری دەگوێزنەوە.

کەواتە زۆرێك لە تەفسیرەکان سوودیان نییە و زیادەن وزیانیشیان هەیە، چونکە دانەرەکـانیـان بیـدعەکـانی خۆیـان دەخەنە نێو ئەو ئەقوالانەی کە باســـی دەکەن دەر بارەی تەفســـیری ئایەتە کان، بەداخەوە لە کوردســـتانیشـــدا هەمان ئەو حاڵەتەی کە (الذهبي) وریایی دەربارەی داوە بوونی هەیە، کە سانێك دەچن لە تەفسیرەکان ئەقوالە کان وەردەگێڕنە ســـەر زمانی کوردی و لە کوێیش بواری بۆ ڕەخسا گوایە ئەویش موفەسسیرە و قورئان تەفسیر دەکات، دەچێت بیـدعەو گومڕایی و لادانەکـانی خۆی دەخزێنیتە نێو تەفســـیری ئایەتە کانەوە، لە ڕاســـتیداهەرکەســـێك لە کوردســـتا ندا خاوەنی عەقیدەیەکی پاك نەبێت و ئەهلی عیلم نەبێت و لەســـەر مەنهەجی ئەهلی سوننەت نەبێت، دروست نییە تەفسیری بخوێنرێتەوە وچونکە بە بێ زیان لە خوێندنەوەی دەرناچێت، ئینجا ئەگەر لێی وردبیتەوە دەبینیت ئەوە تەفسیر نییە، بەڵکو تەنها وەرگێڕانێکە بۆ قسەو قەول و تێگەیشـــتنی موفەســـیرانی تر، ئینجا بەهۆی ئەوەی هەندێ لەوانە گومڕان و لە زمانی خۆیان و تۆمارکراوەکانی خۆیانەوە بە ئاســـانی دەتوانیت گومڕاییان بســـەلمێنیت، بۆیە درووســـت نییە نە تەفســـیریان بخوێنرێتەوە و نە بفرۆشرێت لە کتێبخانە کاندا، چونکە ئەو کارە

جۆرێکە لە یارمەتیدان بۆ بڵاوکردنەوەی بیدعەو گومڕایی و جۆرێکە لە ڕەواجـدان بە فـیـکـری مـونـحەریـف ولادەری ئەو جـۆرە کەســـایەتییانە.الله تعالى فەرموویەتی: (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ) المائدة:2.

لە قســـەکانی (الذهبي) ش ئەوە وەردەگیرێت - وەکو یەکێك لە ڕاڤەکارانی کتێبی (زغل العلم)دەڵێت - هەندێ لە موفوســسیرەکان دەچن قســـەیەکی زۆر دەربارەی یەك ئایەت، یان چەند ئایەتێك دەنووسن، ئەوەش بریتییە لە بەتاڵ کردنی زانستێکی تری دەرەکی لە تەفسیر لە ناو زانستی تەفسیردا، بۆ نموونە دەچێت با سێکی زۆری فیقهوشـــەرع لە تەفســـیری ئایەتەکاندا باس دەکات وەکو ئەوەی کتێبێکی فیقهی بێت لە کاتێکدا خۆی تەفســـیرە، یان بەتاڵ کردنی هەر بابەت و زانستێکی تر لەناو تەفسیرەکەدا، زەهەبی هەموو ئەوانە بە کارێکی باش و بەسوود نازانێت.

لە ڕابردوو و لە ئێســـتاشـــدا تەفســـیری قورئان گەلێك زۆرە، بەڵام پێدەچێت:

* تەفسیرەکەی پێشەوا الطبري (جامع البيان عن تأويل آي القرآن) لە چاکترینیان بێت.

* هەروەها تەفسیری ابن كثیر (تفسیر القرآن العظیم).

* تەفسیری البغوي (معالم التنزیل في تفسیر القرآن)

* تەفسیری القرطبي (الجامع لأحكام القرآن) .

* تەفسیری (فتح القدیر)ی محمد بن علي الشوكاني.

* تەفسیری (أضواء البیان)ی محمد الأمین الشنقیطي.

*تەفسیری عبدالرحمن السعدي (تیسیر الكریم الرحمن).

* (التفسیر المیسر) لە نووسینی دەستەیەك لە زانایان.

هەروەها زۆر تەفسیری تر هەیە بەكەڵك و بەسوودن موسوڵمان دەتوانێت سوودیان لێ وەربگرێت و تەفسیریش نییە هیچ هەڵەو نەپێكان وئیسرائیلیات وفەرموودەی لاوازی تێدا نەبێت، بۆیە ڕەچاوی هەندێ مەسەلە بكە لەوانە:

- زۆرێك لە كتێبەكانی تەفسیر حەق و باتڵ و صحیح و ضعیف ی تێدا كۆبووەتەوە و دەبێت بە ئەوپەڕی وریاییەوە لە تەفسیرەكان وەربگریت، زانایان فەرموویانە: «ثلاثة كتب لیس لها أصول: التَّفسیر والملاحم والمغازي».

- ســـەرەتا باشـــترە تەنها واتای وشـــەکانی قورئان و هۆکاری دابەزینی ئایەت و ســـورەتەکان و هەندێ تەفســـیری کورت و پوخت وەکو تەفسیری الجلالین و التفسیر المیسر بخوێنرێتەوە.

- تەنها لە تەفســـیرە ســـەرەکییە ناودارەکان و تەزکیە کراوەکان لەلایەن ئەهلی عیلمەوە زانیاری و زانســـــت وەربگیر ێت. چونکە کتێبی تەفســـیر گەلێك زۆرن و خوێنەر هەرگیز ناتوانێت هەمووی بخوێنێتەوە، تەمەنی تەواو دەبێت کتێبی تەفسیر تەواو نابن.

- لە تەفســـیری ئەهلی بیدەع بە هەموو شـــێوەیەك خۆت بپارێزە، تەفسیری موعتەزیلە و ئە شاعیرە توندڕەوەکان و دژە سونەتەکان کە بە قورئانی دە ناسرێن و عەقلانییە هاوچەرخە کان و هەروە ها لە تەفسیری هەموو ئەوانەی کەوتوونەتە شێوەیەك لە شێوەکانی شیرك و بیدعەی عەقیدە لە هاوچەرخەکان.

- لە موختەســـەری تەفســـیرەکان وریابە، زۆر جار ئەو کەســـەی کورتی دەکاتەوە دەچێت بیروبۆچوون وهەڵە وبیدعەو لادانی خۆی دەخاتە نێو کتێبە کورتکراوەکە، موختەسەری تەفسیری الصابونی بۆ تەفسیرەکەی ابن کثیر وەکو نموونە.

- هەمیشـــە هەوڵبـدە تەفســیرێـك بخوێنیتەوە كە تەحقیق و تەخریجی فەرموودەكانی كرابێت.بەلای کەمەوە تصحیح کرابێت.

- لەوەش گرنگتر هەركەسێك لەسەر عەقیدەو مەنهەجێكی ڕاست نەبوو و بە بیدعەوە لادانە كۆن و هاوچەرخە كانەوە لە عەقیدەدا تێوەگلابوو تەفســیری نەخوێنرێتەوە، چونكە ئەو كەســـانە ئەگەر خێر یان تێدا بوایە خۆیان لە گومڕایی رزگار دەكرد، چجای بچن ڕێنوینی خەلكی بكەن بۆ ڕێگەیەك كە خۆیان ونیان كردووە و (فاقد الشيء لا یعطیه)!

- هەموو كتێبێك كە دانەرەكەی ناوینا تەفسـیر مەرج نییە تەفسیر بێت، ئەو نموونەی كە پێشەوا (الذهبي) هێنایەوە لێرەدا بە تەفسیری فەخری ڕازی و داوای كرد نەخوێنرێتەوە نموونەیەكی جوانە، زانایان فەرموویانە تەفسـیری ڕازی هەموو شـتێكی تێدایە تەفسـیر نەبێت! هەمان ئەم وەســفە بۆ تەفســیرێكی هاوچەرخ كراوە كە بریتییە لە تەفســیری (الجواهر) لە نووســینی الطنطـاوي الجوهري كە بیخوێنیتەوە بە هیچ شـێوەیەك هەســت ناكە یت كتێبی تەفســیر دەخوێنیتەوە!

ڕاو بۆچوونی زەهەبی دەربارەی زانستی (أصول الفقه)

سەبارەت بە ئەو زانستە، سەرەتا (الذهبي) ڕوو دەکاتە ئەو کەسانەی کە بە چاونوقاوی شوێنی مەزهەبەکان دەکەون و (مقلد) وشوێنپێ هەڵگرن بەبێ داواکردنی بەڵگە ودەڵێت:

ئێوە هیچ پێویستییەکتان بە زانستی (أصول الفقه) نییە! ئینجا دەڵێت: ئەی ئەو کەسەی پێی وایە دەرگای کۆشش و ئیجتیهاد داخراوە و زانای موجتەهید نەماوەو و سوودێك لە ئوسولی فیقهدا نییە، مادام موقەللیدی (أصول الفقه) ت پێویست نییە، ئەو زانستە بۆ کەسێك باشە لە کاتی پێویستدا بەدوای بەڵگەکاندا بگەڕێت و بەراوردیان بکات و زانست لە سەرچاوەکانی خۆیەوە وەربگرێت، جا کە تۆ لە هەموو شتێکدا چاوت نوقاندووەو بە قسەی ئیمامەکەت دەکەیت، خۆت بەو زانستەوە ماندوو مەکە، چونکە دەبێتە بەڵگە و حوجحە بەسەرخۆتەوە، خۆ ئەگەر بۆ ئەوەش دەتەوێت ئەو زانستە

فێر بیت نانی پێ بخوێت و وەزیفەی پێ بەدەســـت بهێنێت، ئەوەش هەر کارێکی خراپە.

لە نوسخەیەکی تری (زغل العلم)دا، کە دیارە زەهەبی دەستکاری کردووە لەوێ، چەند وشەیەکی زیاتری تێدایە جیاواز لەو نوسخەی من پشـــتم پێ بەســـتووە و دەڵێت: زانســـتی (أصـــول الفقه) ئامرازی ئیجتیهاد کردنە و، ڕێگەیەکە بۆ بەکارهێنانی بەڵگە شـەرعییەکان، جا ئەگەر کەسێك ئەو زانستەی بەدەست هێنا و پێچەوانەی حەق کاری کرد و بۆ ئەوە بەکـاری هێنـا بەڵگەکـان بەزۆر لە بەرژەوەنـدی مەزهەبەکەیـدا بەکـار بهێنێـت، ئەو زانســـتە دەبێتە حوجەیەك بەسەرییەوە و لە قیامەتدا دەبێتە زیان و دەرەنجامی خراپ بۆی.

هەوڵ دەدەین لە ڕۆشنایی ئەو چەند دێڕەی پێشەوا شمس الدين الذهبي دەربارەی (أصول الفقه) لە کتێبەکەیدا نووسیوێتی، بەچەند دەرەنجامێکەوە دەربچین و هەندێ دیدو سەرنجی تری لە ڕۆ شنایی قسەی زانایاندا بۆ زیاد بکەین:

1- لە ڕەخنە و تێبینییەکانی پێشـــەوا شـــمس ا الدين ا الذهبي دا دەردەکەوێت زۆر بێزار و پڕە لەوانەی بەبێ وردبوونەوە لە بەڵگەکان

شـــوێنیَ مەزهەبێك لە مەزهەبەكان دەكەون و وەكو ئەوەی پێیان بلیَ (أصـــول الفقه) بۆ كەســێك باشـــە بە مێشـــكی كار بكات و بەدوای بەڵگە كا ندا بڕوات و بەراورد یان بـكات ودەرەنـجام لە مەســـەلە شـــەرعییەكە جوان تێبگات، جا دەلێت كە ئێوە دەرگای بیركردنەوەو كۆشـــشـــتان لەســـەر خۆتان داخســـتووەو دەڵێن هەرچی پێشـــەوایانی مەزهەب وتیان هەر ئەوە تەواوە و قابیلی مشـــتومڕ نییە! كەواتە بەو زانستەوە خۆتان ماندوو مەكەن.

2- ئوسوڵییەكان - هاوشێوەی تەفسیر و زانستەكانی تر - دەبێت فێرخوازی زانســت بزانێت لە كامیان ئەو عیلمە وەردەگرێت، چونكە زۆرێكیان ئەو زانســـتەیان بەكار هێناوە بۆ ســـەرخســـتنی مەزهەبی فیقهی و بەڵكو عەقیدی خۆیان، ئەگەر بێت وكەسێكیش زۆر شارەزا نەبێت كەسی ئوسوڵی دەتوانێت بە باتڵ و بەبیدعەی خۆی قەناعەت بەو خوێنەرە بكات چونكە هە ندێ جار زانســـتی ئوســـوڵ دەبێتە جۆرێك لە فەلسەفە و مەنتیق! ئەوەش جێگای تێڕامان و ڕاوەستانە.

3- زۆرێك لەو بنەما ئوسـوڵییانەی ئەو زانایانە باسی دەكەن بە سـوودن و بەڵگەی قورئان و فەرموودەی لەسـەرە و یارمەتیدەرێكی باشـە بۆ تێگەیشـتن لە بەڵگە و لە سـەرچاوەكانی زانسـت، بەڵام هاوكات دەبێت وریا بیت چونكە لە بەرانبەردا، زۆرێكی تریش لەو بنەمایانەی كە دایانتا شیوە بەڵگەی ڕوونی كیتاب و سوننەی لە سەر نییە و بگرە ئەو دانەرە خۆیشـی ناتوانێت بە بەڵگەی شـەرعی و قـایلكەر ڕوونی بكـاتەوە، چونكە مەسـەلەكـانی علم الكلام زاڵە بەسـەریاندا و هەندێ جار دەكەونە ژێر كاریگەری زانایانی بواری مەنتیق و فەلسەفەش.

4- لە سـەردەمی زەهەبیدا دیارە ئەم زانسـتە ڕێگەیەك بووە بۆ بەدەست هێنانی وەزیفە و دامەزراندن لە قوتابخانە و خوێندنگاكاندا، كە وەكو پێشـتر ئاماژەمان پێكرد بە گشـتی لە دەسـتی ئەشـاعیرەدا بوونە، بۆیە دەڵێـت ئەگەر بەو مەبەسـتە فێری دەبیـت وبۆ ئەوە دەمارگیری بۆ مەزهەبەكان پێ بچەسـپێنێت ئەوە دەرەنجامی بۆ دوا ڕۆژت خراپ دەبێت.

5- ئەم زانستە بۆ فێرخوازی سەرەتایی نییە، بەڵام بۆ زانایان و بۆ طالب علم ی پێشکەوتوو گەلێك گرنگ وپێویستە، تەنانەت محمد الأمين الشنقيطي دەڵێت هەر زانایەك لەو زانستەدا تەواو اشارەزا نەبێت وەکو عامی ونەخوێندەوار وایە، وتەیەکی بەناوبانگیش لەناو ئەهلی عیلمدا هەیە دەڵێن: (من حُرِمَ الأ صول، حُرِمَ الو صول)، واتە: ئەوەی لە زانستی (أصول الفقه) بێ بەش بێت بەمەنزڵ ناگات! بەڵام لەوە گرنگتر ئەوەیە لە کێ وەریدەگریت و لە کام کتێب دەیخوێنیتەوە!

6- زانستی (أصول الفقه) زانستێکی ئاسان نییە فیرخوازی سەرەتایی بتوانێت لێی تێبگات وبەدەستی بهێنێت، تا ڕاددەیەك وەکو زانستی ڕێزمان و تەجوید و قیرائاتی قورئانە دەبێت لە مامۆ ستایەك وەربیگیردر ێت، بەڵام بۆ فێرخوازی پێشکەوتوو کە قۆ ناغێکی لە وەرگرتنی زانستدا بڕیبێت، خۆی دەتوانێت سوود لە کتێب و سەرچاوەکانی ئەو زانستە وەربگرێت.

7- شارەزایانی ئەم زانستە دەڵێن فێرخوازی زانست جگە لەوەی کە پێویستە ئەو زانستە لە شەیخێکەوە وەربگرێت، دەبێت

دووبارەشی بکاتەوە و ڕاهێنانی لەسەر بکات و ئەگەر بۆ خۆیشی بوە بیڵێتەوە و موراجەعەی بکاتەوە.

8 - ئەهلی عیلم و شــارەزایانی ئەم بوارە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە ئەم زانســتە دەبێت بە چەند قۆناغ و ئاســتێك وەربگیرێت، بۆیە من ناتوانم لێرەدا بەرنامەیەکی لەو شــێوە بۆ فێرخوازی زانســت دیاری بکەم، بەڵام دەتوانم بڵێم ئەگەر مەتنێکی پوختی وەکو (نظم الورقـات)ی العمريطي و شــەرحەکەی ابن عثيمين لەســەری وەربگیرێت، هەروەها بۆ ئاســتێکی بەرزتر کتێبی: (مذكرة اصــول الفقه) ی الشــنقيطي کە شــارەزایان بەیەکێك لە باشــترین کتێبەکانی (أصــول الفقه) ی هاوچەرخ ناوی دەبەن بخوێنرێت بە وانە کارێکی باش و بە سوودە.

9 - لە قســەکانی پێشــەوا زەهەبی دەتوانین ئەوە تێبگەین کە ئەو زانســتی (أصــول الفقه) بە زانســتێکی پڕ بایەخ دەزانێت، بەڵام موقەلیدەکانی سەردەمی خۆی بۆ وەرگرتنی ئەو زانستە بە شایستە نــازانێــت و دەڵێــت ئێوە خەریکی تەقلیــد وشــوێنکەوتنی بێ وردبوونەوەو بێ بەڵگەی خۆتان بن، ئەو زانســتە بۆ کەسێك باشــە

بەدواداچوون بۆ بەڵگەکان بکات و لە جەوهەرو (مناط)ی مەسـەلە شەرعییەکان تێبگات و زانست لە سەرچاوەکانی خۆیەوە وەربگرێت.

تێبینییەکانی لەسەر زانستی بنەماکانی ئایین لەسەردەمی خۆیدا

پێشــەوا شــمس الدين الذهبي لەو بارەوە دەڵێت: بنەماکانی ئایین ناوێکی مەزنە و لەسەر پاراستنی کیتاب و سوننەت جێبەجێ دەبێت، چونکە تەنها ئەو دوو ســەرچاوەبریتین لە بنەماکانی ئایینی ئیســلام، بەڵام وەکو ناوی زانستەکە بەلای هەر کۆمەڵێکەوە ناوێکی جیاوازی هەیە.

مەبەستی ئەوەیە بە (علم التوحيد و علم العقيدة وأصول السنة و الفقه الأكبر و الشريعة) دەناسرێت، لەلای غەیری ئەهلی سوننەش ناوی تری هەیە وەکو (الإلهيات وعلم الكلام و ما وراء الطبيعة) و ناوی تر.

دوای ئەوە دەڵێت: بنەماکانی دینی سەلەف بریتییە لە باوەڕ بە الله عزوجل و، بەو کتێبانەی کە ناردوونی و، بە پێغەمبەرەکانی (عليهم السلام) و، بە مەلائیتەکانی و، بە ســیفاتەکانی و، بەقەدەر و، بەوەی کە الله تعالى قورئانی دابەزاندووەو مەخلوق نییە، هەروەها پاڕانەوە لە اللــه تعــالى کە لە هەمو هــاوەڵان ڕازی بێــت و تــاکو کۆتــایی

بنه ما کانی تر که ئیمام ئەحمەد له کتێبه به ناو بانگەکه یدا (أصـــول السنة) ڕوونی کردوەتەوه.

دەڵێت: بەڵام بنەماکانی دینی خەلەف واته ئەوانەی به سەردەمێك دوای ســـەلەف هاتن، بریتییه لەوەی که له کتێبه کانیاندا هاتووه و لەســـەر عەقل و مەنتیق دامەزراوه. لێرەدا به ڕوونی دەردەکەوێت که زەهەبی زانســـتی عەقیدەو بنه ما کانی ئایین دەکاته دوو بەشـــەوه: بەشـــێکی ئەوەیه که له هاوەڵان و له شـــوێنکەوتوانیان لەســـەده باشـــه کانه که لەســـەر بنەمای کیتاب و ســـوننەت وەرگیراوه ئەوه پێویسته وەربگیرێت و موسوڵمان دەبێت لەسەر ئەو ڕێبازه بێت.
به شێکی تریشی ئەوەیه که له ڕیگەی ئەهلی بیدعەوه هاتووه و له جیاتی ئەوەی کیتاب و ســـوننەت بکەن به پێشـــەنگ و پێشـــەوای خۆ یان، عه قڵ و مەنتیقیان کردووەته پێشـــەنگی خۆ یان و زاڵیان کردووه بەســـەر دەقه کا ندا، به تایبەتی موعتەزیله و ئەشـــاعیره سەر سەختەکان عەقڵ دەکەنه بنەمایەك دەگەڕێنەوه بۆی و ئەوه شی له رێگەی پێغەمبەرانەوه هاتووه علیهم السلام دەیکەن به پاشکۆی،

جا هەرچی لەگەڵ عەقڵیاندا گونجا وەریدەگرن و ئەوەشـــی کە نەگونجــا تەئویلی دەکەن وڕەتیــدەکەنەوە. ئەمەش بە پێچەوانەی ئەهلی ســوننەت و جەماعەت کە دەڵێن بنەمای دینداری دەقەکانە و عەقڵ پاشــکۆی ئەو دەقانەیە، ئەگەر پێچەوانەکەشــی ڕاســت بوایە وەکو تــاقمە گومڕاکــان دەڵێن ئەوا لە ڕاســـتیــدا پێویســـتییەك بۆ ڕەوانەکردنی پێغەمبەران علیهم السلام و دابەزینی وەحی نەدەما.

لەمە بەدوا قســـەکانی شـــمس الدین الذهبي جۆرێك لە ناڕوونی مەبەســـت و تیکەڵ بوونی دەربڕینەکانی تێدا درووســـت دەبێت، هەروەها جۆرێك لە ســیاســەت نیشــان دەدات بەوەی کە قســـەیەك دەکات زیاتر لە واتایەك هەڵدەگرێت، بەتایبەتی ســـەبارەت بە (ابن تیمیة)ی مامۆستای جارێکی تر لێرە ڕەخنە و ستاشی بۆی تێهەڵکێش کردووە، نازانیت مەدحی دەکات یان زەم! دەربارەی ئوســـوڵییەکان لەسەر مەنهەجی خەلەف دەڵێت:

هەرکەســـێك لەگەڵ ڕواڵەتی ئایەت و فەرموودەکاندا بێت پێی دەڵێن (مجسم) و(حشوي).

ئەوەشـــی لە هەموو مەســـەلەیە كدا تەئو یل بـكات پێی دەڵێن: (جهمي) و(معتزلي).

ئەو كەســـەش هەندێكی تأویل بكات و هەندێكی جێگیر بكات پێی دەڵێن: (متناقض) واتە بەوە تۆمەتباری دەكەن قســـە كانی دژ بەیەكن وخۆیشی نازانێت چی دەڵێت! بۆیە الذهبي دەڵێت: (العافية أولى بالمرء) واتە: سەلامەتی بۆ مرۆڤ باشترە. كە بێگومان ئەو عافیة و سەلامەتییەی باسی دەكات ئەوەیە دەست بە كیتاب و سوننەتەوە بگریت و هەمو شتێك بكەیتە پاشكۆی ئەو دوو بنەمایە.

ئینجا ڕوو دەكاتە ئەو كەســـەی كە ســـەرقاڵە بەو زانســـتەوەو دەیەویت لە عەقڵ ونەقڵ و لە دەقەكانی كیتاب وســـوننەت وقســـەی ئەهلی كەلامدا جۆرێك لە گونجاندن درووســـت بكات، پێی دەڵێت: ئەگەر تۆ لە بنەماكانی ئایین و پاشـــكۆكانیدا وەكو مەنتیق وحیكمە بووی بە كەســـێكی لێهاتوو، لەگەڵ ئەوەشـــدا دەســـتت بە كیتاب و ســـوننەت و بنەماكانی ســـەلەفەوە گرت و(ولفقت بين العقل والنقل) واتە هەوڵتدا عەقڵ و نەقڵ تێهەڵكێش بكەیت بۆ خزمەتی ئیســـلام، پێی دەڵێت ئەگەر بەو مەنهەج و ڕێبازەوە كار بكە یت، هەرچە ند

بەتواناو کارامە بیت، وا نازانم بگەیتە ئاست و پلەو پایەی شێخ تقي الدين ابن تيمية بەڕەحمەت بێت، لەگەڵ ئەوەشـــدا بینیت ئەو چی بەســـەردا هات و چەند هێرشـــی توند و ناشـــیرینی کراوە ســـەر، لەکاتێکدا ئەو پێش ئەوە لەســـەر ڕێبازی ســـەلەف بوو، مەبەســـتی ئەوەیە کە ئەحمەد و پێشـــەوایانی تری ســـەلەف تەنها بە قال الله و قال الرسول ﷺ قسەی دەکرد، بەڵام دوای ئەوە شێوازی تری گرتە بەر، بۆیە دەڵێت ابن تيمية بە هۆی ئەوەوە لەلای کۆمەڵێك بە دەججال ودرۆزن و کافر ناودەبرا، لەلای کەســـانێکی تری زاناو بەڕێزیش ابن تيمية موبتەدیعێکی بەڕێز و بەتوانا بوو! مەبەســـتی ئەوەیە بە هۆی ئەوەی کە توانی عەقڵ بۆ پشـــتگیری ســـونەت بەکاربێت و بەهەمان چەکی بیدعەکاران لەو موبتەدیانەیدا! دەڵێت بەلای یاران و هاوەڵانیشیەوە بەرگریکار بوو لە بنەما و سنوورەکانی ئایین و هەڵگری ئاڵای ئیسلام و داکۆکیکار ر بووە لە سوننەت.

لە یەکێك لە نوســـخەکانی کتێبەکەشـــدا بەدوای ئەو دەربڕینە دەڵێت: (هو ما أقول لك) واتە منیش لەگەڵ ئەوانەدام کە ئەویان بە پێشەواو بەرگریکار زانیوە لە ئایین و لە سوننەت.

پێشـــتر ئاماژەمان بۆ ئەوە کرد کە زەهەبی ڕای جیاوازی هەبوو لەگەڵ ابن تیمیة ولەگەڵ ڕووبەڕووبوونەوەو ئەو شـــێوازە نەبوو لە ململانێ کە ابن تیمیـة و هـاوەڵانی ئەنجـامیـان دەدا، ئینجـا لێرە ڕەخنەیەکی تریشـــی لێ دەگر ێت، ئەویش ئەوەیە کە ابن تیمیة بۆ ڕەددانەوەی موبتەدیعەکان ناچار بوو خۆی فێری علم الكلام بکات و هەروەها خۆی لە منطق و لە فلســفة شـارەزا بکات بۆ ئەوەی بەو چەکەی کە ئەوان شەڕی پێ دەکەن بە ڕوویان بوە ستێتەوە، ئەمەش جێگای ڕەخنە بوو لەلای الذهبي کەدەڵێت: باشـتر بوو هەر لەسـەر مەنهەجی سـەلەف و دوور لە شـێوازەکانی (متكلمين) بەرگریت لە سـوننەت بکردایە و خۆت نەخسـتایەتە ناو ئەو کێشـمەکێشـەوە کە دواجار ڕێگەت بەواندا هەر لە قسەکانی خۆتەوە کە ڕەدیان دەدیتەوە وابەسـتەی هە ندێ بۆچونی ترت بکەن ئەوەی کە بە (الإلزا مات الباطلة) ناوی دەبات.

هاوکات زەهەبی سـەرەڕای ڕەخنەگرتنیشـی لە مامۆسـتاکەی ئەو ئیلزاماتەی نەیارەکانیشـی ڕەتدەکاتەوە و دواجار بە شـێوەیەك لە شـێوەکان پشـتی مامۆسـتاکەی هەر بەرنادات، بەڵام ڕەخنەی

لێدەگرێت و دەڵێت خۆزگە خۆت نەخستایەتە نێو ئەو دۆخە ناخۆشەوە، بێگومان ئەوە ڕاوبۆچوونی زەهەبی خۆیەتی و ئەوەی من باوەڕم پێیەتی لەم بارەوە ئەوەیە ڕێبازی ابن تیمیة تەواوتر بوو لەبەرگری کردن لە ئیسلام و لە سوننەت و پوچەڵکردنەوەی باتلی تاقمەکان، بەو هەڵوێست و غیرەت و کۆششەی زۆرەی لە پێناو ئیسلامدا، ابن تیمیة بوو بە هێما و پێشەواو پێشەنگێك الله أعلم تا ڕۆژی قیامەت زۆرێك لە موسوڵمانان وەکو مامۆستا، بەڵکو وەکو قوتابخانەیەك تەماشای دەکەن کە سەدان و هەزاران مامۆستا و نووسەر و بەرگریکاری لەئیسلام لێ دەرچوون.

تەنانەت خودی الذهبي ناوی لە مێژوودا وەکو زاناو نووسەرێکی گەوە پارێزراوە، بەڵام ابن تیمیة ناوی لە مێژوودا چەسپا وەکو زانا و نووسەر سەرکردەو کەسایەتییەکی ئازا وبەغیرەت کە بە نەزەری و بە کردەیی هەموو ژیانی لە پێناو بەرگریکردن لە دینەکەی بەسەر برد و لەو پێناوەشدا باجی گەلێك قورسیدا، هەر بۆیە بەو گەورەییە لە مێژوودا ناوی بە پارێزراوی مایەوە.

بۆچوونی دەربارەی زانستی مەنتیق

پێشەوا شمس الدين الذهبي دەربارەی (علم المنطق) بە کورتی و بە پوختی دەڵێت: زانستی مەنتیق سوودی کەمە وزیانی زۆرە و لە زانستەکانی ئیسلامیش نییە، ئەوانەشی کە ڕاستە و حەقە لەو زانستەدا لەڕا ستیدا خۆی لەناخ و دەروونی کە سە پاکەکاندا بوونی هەیە ومەعلومە بەبێ هیچ پێویستییەك بەو زانستە، بۆ نموونە هەموو کە سێك دەازنێت پێشەکی دەبێتە هۆکاری درووستبوونی دەرەنجام، یان ئەوەی کە دەڵێن هەموو ژمارەیەکی جووت دابەش دەبێتە سەر دوودا !

ئەو جۆرە بنەمایانە عیلمی مەنتیقیش نەبێت خەڵکی هەر خۆیان دەیزانن!

ئەوەشی کە دەمێنێتەوە باتڵە و لێی هەڵبێ و دەستبەرداری ببە چونکە زیاتر نییە لە هەندێ دەربڕینی سەیرو سەرسوڕهینەر، لە الله تعالی داوای سەلامەتی دەکەین.

ئینجا دەڵێت: ئەگەر بۆ دونیا دەیخوێنیت نەك بۆ دوارۆژ، ئەوا هەر كات بە فیڕۆداونە و تاڵ كردنی ژیانە لە خۆت، لە خێریشی دە ستت بشۆ و لە سزایشی ئەمین مەبە.

وەك دەبنین ڕاوبۆچوونی الذهبي دەربارەی زانستی منطق زۆر خراپە و هیچ باشەو ڕۆشناییەكی تێدا نابینێت ودەڵێت جاوەڕێی پاداشت مەبە لە فێربوونی و مەمنوون ببە ئەگەر بەبێ سزا لەلای الله لێی دەربچیت.

ڕەنگە هەر ئەم هەڵوێستەی زەهەبیش بێت، كە بووە مایەی ڕەخنە و گلەیی كردن لە ابن تیمیة ی مامۆستای چونكە ئەو دوو كتێبی لەو زانستەدا نووسی: (الرد على المنطقيين) و (نقض المنطق) كە ئەو لەو دوو كتێبەدا ئەو زانستەی هەڵوە شاندووەتەوە و بەرپەرچی سەرانی مەنتیقی داوەتەوە، و بەو هۆیەشەوە توانیوێتی گفتوگۆ و مونازەرە لە گەڵ فیرقە ئیسلامییەكاندا بەتایبەتی موعتەزیلە و ئەشاعیرەدا بكات، چونكە ئەوان زۆر پەنایان بۆ علم الكلام بردووە و ابن تیمیةش دەبوو فێری منطق و فەلسەفە بێت بۆ ئەوەی بەرپەرچیان بداتەوە، كە بێگومان كارێكی با شی كردووە و ڕۆڵێكی گەورەی بینی لە دەمكوت كردنیاندا.

زانستی فەلسەفە

سەبارەت بە زانستی فەلسەفەش الذهبي توندتر و تورەترە بەرانبەر ئەوانەی کە خەریکی ئەو زانستەن ودەڵێت: کەسێك خێری تیابێت خۆی بە فەلسەفەوە سەرقاڵ ناکات، چونکە ئەم زانستە بەلایەك و ئەوەی پێغەمبەران پێی ڕەوانە کراون بەلایەکی تر!

ئینجا دەڵێت: هاوار بۆ ئەوانەی کە گوایە چاوەڕوان کراوە بەرپەرچی فەلسەفە بدەنەوە لە کاتێکدا خۆیان سەرگەردانن، ئەبێ ئەوانەی کە بەرپەرچ دەدرێنەوە حاڵیان چۆن بێت؟

چارەسەی ئەم زانستە و ئەوانەش کە خەریکین ئەوەیە ڕێگە نەدرێن و ئەو کتێبانە لەناوببرێن!

لە کۆتاییشدا وەرگێڕانی ئەو جۆرە کتێبانە بۆ زمانی عەرەبی بەکارێکی ناشەرعی و هەڵە دەزانێت کە دەرنجامە خراپەکانی هەموو موسوڵمانان دەگرێتەوە.

زانستی بیركاری وپزیشكی

سەبارەت بە زانستی بیركاری و پزیشكی كە بە (الحكمة الرياضية و الحكمة الطبية) ناویان دەبات، دەڵێت: ئەوانە زانســـتی دونیایین خۆیان لە خۆیاندا نە پاداشت و نەسزایان لەسەر نییە، بەڵام بە بوونی نیەتی باش واتە ئەگەر ئەو فێرخوازەی فێریان دەبێت مەبە ستی ئەوە بێت یارمەتی خەڵكی پێ بدات و كاری موســـوڵمانان ئاســـان بكات، بەو شـــێوە دەبێتە خێر و پاداشـــت بۆی، ئەگینا ڕێگەیەك نین بۆ نزیك بوونەوە لە الله عزوجل.

زانستی دابەشکردنی میراتی

سـەبارەت بە زانسـتی دابەشـکردنی میراتی (علم الفرائض) زۆر لەسـەری ناوەسـتێت و دەڵێت ئەو زانسـتە بەشـێکە لە زانسـتەکانی شـــەرع و ڕۆچوون تێیدا باش نییە، چونکە شـــارەزایانی ئەو بوارە مەســـەلەی وا باس دەکەن ڕەنگە هەرگیز شـــتی وا لە دونیادا ڕوو نەدات. واتە زەهەبی تەنها ڕەخنە لە ڕۆچوونی پســـپۆڕانی ئەو بوارە دەگرێت و داوا دەکات زێدەڕەوی بێ پاساو لەو زانستەدا نەکرێت.

زانستی فەرائیز ودابەشکردنی میراتی ئەو زانستەیە کە بە هۆیەوە دەزانرێت کێ میراتی بەردەکەوێت وکێ بەری ناکەوێت و هەریەك لە میراتگرانیش چەندیان بەردەکەوێت، واتە زانســـتێکی تایبەتە بە میراتی و ئامانجیشـــی ئەوەیە ماف بۆ هەموو خاوەن مافێك دابین بکات و ئەسڵی زانستەکەش لە قورئانەوە وەردەگیرێت.

زانستی ئینشا و ڕەوانبێژی

سـەبارەت بە زانسـتی ئینشـا و ڕەوانبێژی (الذهبي) دەڵێت ئەو زانستەش بە هەمان شێوە زانستی دونیاییە و پەیوەندی بە دوارِۆژەوە نییە، هەرکێ بیەوێت لەو زانسـتەدا کامڵ بێت پێویسـتە لە زانسـتە ئیسـلامییە کا ندا شـارەزایی باشـی هەبێت وعەقڵێکی باش و تێگەیشـتنێکی وردی لە ڕێزمان وزانسـتەکانی (المعاني) و (البيان) ومێژوو و شـێوازی نووسـینی وێژەییدا هەبێت. نووسـەر پێویسـتە سـەرمایەکەی تەقواو وچاودێری پەروەردگاری بێت، لەوانەیە وشـەیەك بەكار بهێنێت ببێتە هۆکاری سـزادانی لەلای الله تعالی، لەوانەشـە لە دێڕێکدا گوایە داهێنانی کردووە ببێتە مایەی وێران بوونی شارێك، لەوانەیە ببێتە هۆکاری ڕشتنی خوینێك بە ناحەق.

ئینجا ڕوو دەکاتە ئەو کەسەی کە ڕەوانبێژە ونووسەرێکی بەتوانایە و پێی دەڵێت: پێغەمبەرەکەت ﷺ زەمی ڕەوا نبێژی کردووە و فەرموویەتی: (إن من البيان لسحرا) واتە زەهەبی واتای سیحر لەو

فەرموودەیە بە شتێکی خراپ دادەنێت و نەك ستایش بێت بۆ بەلاغة و بەیان وەکو زۆر کەس لە فەرموودەکە وا حاڵی دەبن، چونکە واتای سیحر هەڵگێڕانەوەی ڕاستییەکانە، کەسی ڕەوانبێژ و بەتوانا لە قسەکردن و نووسیندا دەتوانێت ناحەق و باتڵ بڕازێنێتەوە و وەکو حەق پێشکەشی خوێنەر و بیسەری بکات.

لێرەدا بە باشی دەزانم تەنها نموونەیەك بە گەورە گومڕای بە ناوبانگی عەرەب (عدنان إبراهيم) بهێنمەوە، ئەو بەهۆی توانای قسەکردن و خۆبادان و بەکارهێنانی زمانی جەستە کە لە کاتی قسەکردنیدا هەموو لاشەی دەجولێنێتەوەو سەرنجی بەرانبەر بۆخۆی ڕادەکێشێت، هەروەها بەهۆی جۆرێك لە ڕەوانبێژی و توانای وتار و قسەکردن لە ڕووی ڕواڵەتەوە، دەبنین زۆر ناحەق و باتڵ و بیدعەی لە شێوازێکی جواندا - لە کاتێکدا خۆی ناشیرینە - دەخاتە ڕوو وبۆ بەرانبەر پێشکەشی دەکات، لە کوردستانیشدا بە حوکمی ئەوەی هەندێ کەس و لایەنی لادەر و گومڕا کاریان لەسەر ناساندن و وەرگێڕانی نووسین وڤیدیۆکانی کرد و پێیانهەڵدا بۆ ماوەیەك توانییان خۆڵ لە چاوی خەڵکی بکەن وجەماوەرێکی بۆ پەیدا بکەن بەرلەوەی کەسانێك پەردە لەسەر ڕووی ڕاستەقینەی ئەو ناوبراوە و بیروڕاکانی

دژ بە سوننەت و پشتگیری ئاشکرای بۆ ئەهلی بیدەع هەڵماڵن و ئاشکرا بکەن، ئێستا الحمدلله مەگەر کەسێك تەواو بێ ئاگا بێت کورد واتەنی لە گوێی گادا خەوتبێت، یان کەسێك زۆر گومڕا بێت و مەبەستی بێت لە ناو کورددا زیاد لەوەی کە هەیە گومرایی بڵاو بێتەوە، ئەگینا کەس نەماوە حەقیقەتی ئەو ڕەوانبێژە ساختەی بۆ ڕوون نەبووبێتەوە!

ئەوەیە واتای فەرموودەکە کە هەندێ بەیان سیحرە، واتە کەسەکە ڕاستیەکان تێکەڵ دەکات و بە قسەی بریق و باق سەر لەبەرانبەرەکەی دەشێوێنێت، لەو ڕوانگەشەوە (الذهبي) ڕەوانبێژی و ئینشا ڕەتدەکاتەوە و بە ئامرازێکی خراپی دەزانێت کە لەسەردەمی ئەودا - بێگومان لەسەردەمی خۆیشماندا زیاتر - کاریگەری خراپی بووە وهەیە.

بەڵام شایانی باسە بوترێت کە پێشەوا زەهەبی مەبەستی بەکارهێنانی ئەو زانستە نییە لە چاکەدا چونکە ئەوە کارێکی باشە و پاداشتی لەسەرە.

زانستی هۆنراوە

دەربارەی زانسـتی شـیعرو هۆنراوە دەڵێت: شـیعر وتەیە، جوانی جوانە و ناشـیرینی ناشـیرینە و ئەمەشـیان زاڵە بەسـەریدا، چونكە سەرمایەی شاعیران زیاتر درۆیە و زێدەڕەوییە لەو كەسەی ستایش دەكرێت و یان دادەشۆرێت و بە شێوەیەكی گشتی بابەتەكانی شیعر تاكو درۆی زیاتر تێدا بێت دەڵێن خۆشترەو بەتامترە!

بێگومان تاكو ئەم سـەردەمەی خۆشـمان هەروایە و من وەكو پسـپۆڕێك لە بواری زمان و ئەدەبی عەرەبیدا ئەو حەقیقەتە بەچاوی خۆم وەدی دەكەم و دەربارەی شیعر، حاڵ بەوە گەیشتووە عەیبەیەكی تێدا نییە كە دەوترێت: (أعذب الشعر أكذبه) واتە: خۆشترین شیعر و هۆنراوە ئەوەیە كە زۆرترین درۆی تێدا بێت، -ئەڵبەتە زۆربەی ڕۆمانەكانیش هەر بەو شـێوەن- بۆ نموونە پیاهەڵدان و وەسـفی كەسێك دەكات بەدرۆ باڵی لێ پەیدا دەكات و دەیكات بە كەسێك لە هەموو خەڵكی باشـتر و پیاوتر و بەخشـندەتر خۆیشـی وا نییە، یان وەسـفی جوانی ئافرەتێك دەكات دەڵێت لەمانگ و گوڵ و ئاسـك

جوانترە ، یان باســـی خۆی دەکات ڕاســـتێك و چەندین درۆ ئاوێتە دە کات کە زەهەبی خۆی نموونەی المتنبي و البحتري لەو جۆرانە هێناوەتەوە، یان کە سێك دە شکێنیتەوە و دەیکات بە شەیتان، هەموو ئە مانە درۆی تێدا نەبێت، بە هیچ شـــێوەیەك ســـەرنجی خوێنەر ڕاناکێشـێت! تەنانەت دەڵێن: (حســان بن ثابت) الله لێی ڕازی بێت کە لە سەردەمی جاهیلیدا شاعیرێکی گەورە و بەتوانا بووە، بەڵام لە ســەردەمی ئیســلامدا ئاستی وەکو شــاعیرێك لە ڕووی هونەرییەوە دابەزی، بێگومان هۆکاری ئەوەش بۆ دوورکەوتنەوەی حەســـــان دەگەڕێتەوە لە هەموو جۆرە درۆو وزێـدەڕەوییەك لە قســـەکردن و بوختان نەکردن و هەبوونی ئینســـــاف! کە هەمووی بە کاریگەری ئیسلامەوە بووە لەسەرەی .

دوای ئەوە دەڵێت: شیعر هەندێ جار سەر لە کوفرەوە دەردەکات، بەڵێ لەم سەردەمەی خۆیشماندا شیعر بووەتە گۆڕەپانێکی بەرین بۆ ســـووکایەتی کردن بە ئیســـلام و بە الله و بە پێغەمبەرەکەی ﷺ و بە هەموو پیرۆزییەکانی، لەم بارە شەوە کتێبێکم هەیە چاپکراوە بە ناوی (نزار قباني ولوثة الفكر الحداثي في شعره) تەنها بە دواداچوونم بۆ جنێودان و ســووکایەتی کردنەکانی شــاعیری ناوداری عەرەب نەزار

قەببانی کردووە بۆ ئایینی ئیسلام وەکو شاعیرێکی دیار و ناودار، بۆم دەرکەوت هیچ پیرۆزییەکی ئیسلام لە زمانی ئەو شاعیرە ڕزگاری نەبووە، بەهەمان شێوە شاعیری فەلەستینی بەناوبانگ(محمود درویش) و زۆربەی ئەوانەی پێیان دەوترێت (شعراء الحداثة) ئەڵبەتە ڕۆمانەکانیش هەمان کێشەیان هەیە وبەڵکو لەم سەردەمەدا پێشی هۆنراوە شیان داوەتەوە، چونکە ئەگەر جاران دەوترا (الشعر ديوان العرب) ئێستا ڕاستترە بوترێت: (الرواية ديوان العرب و العجم)، سەبارەت بە دەرخستنی دژایەتی کردنی شاعیرانی هاوچەرخ بۆ ئایینەکان بە گشتی و بۆ ئیسلام بە تایبەتی، چاکترین کتێب لەو بارەوە بخوینرێت کتێبی: (الانحرافات العقدية في أدب الحداثة و فكرها دراسة نقدية شرعية) لە نووسینی سعید بن ناصر الغامدی.

زانستی ژمێریاری

له زانستی ژمێریاری دەڵێت زانستی قیبتی و فارسەکانه، به شێك نییه له زانسته ئیسلامییەکان، ڕێگەیەکه بۆ دابین کردنی بژێوی ژیان و خۆشـــگوزەرانی، دەشـــڵێت: ژمێریار چەند کارامەتر بێت ئەوەنده دزتر دەبێت! دیاره له ســـەردەمی زەهەبیدا وا بووه! بەدوای ئەوەدا دەڵێـت بەڵام هەرکێ تەقوای اللـه ی هەبێـت و لەگەڵ قـازییه موســـوڵمانەکاندا کار بکات و زانســـتەکەی بخاته خزمەتی هەتیو و کاروباری ســـەدەقه وماڵه وەقفکراوەکان و قوتابخانەکان و دەســـت پاك بێت و لەو ئەمانەتەی که دەخرێته ژێر دەســـتی جێگای متمانه بێت ئەوه کەسێکی بەختەوەرەو لەسەر نیەتەکەی پاداشت دەدرێتەوە. دەڵێت خەڵکانێکی کەمان بینی بەو شـــێوه بوون، منیش دەڵێم: باوەڕ ناکەم ســـەردەمی خۆیشـــان له ســـەردەمی زەهەبی لەو بارەوه باشـــتر بێت! دەڵێت، هەندێ ژمێریاری گورگیشـــان بینی وەکو مرۆڤ پۆشاکیان لەبەردا بوو! هەندێ نووسەری لای دادوەرەکانیشان بینی

لە دزیدا گەیشـــتبوونە چڵەپۆپە، گەندەڵی تەمەنی زۆر درێژە، چونکە زەهەبی زیاد لە 600 ساڵە وەفاتی کردووە!

زانستی دادنووسی

هەروەها باســـی زانســـتێکی تر دەکات بە (علم الشـرـوط) ناوی دەبات، کە بە دەستەواژەی ئێستای خۆمان (دادنووس) و پارێزەریی دەگرێتەوە، دەڵێت: ئەوە عیلمێکی شەرعییە و هەرکەسێك لێزان و لە خواترس بێت بە بەختەوری دەژی و بشـــمرێت خەڵکی بەداخەوە دەبن بۆی، هەرکێیش بە فێڵ و تەڵەکە ئەو زانستە ئەنجام بدات ڕوو زەردی دونیا و قیامەت دەبێت، ئەگەر بەو حاڵەشـــەوە بگاتە پلەو پۆســـت، بە ئەم ئایەتە وەڵام ئەدرێتەوە: (قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالآخرةُ خيرٌ لِمنِ اتَّقى).

جا زەهەبی تۆ لە سەردەمی خۆت بەو شێوە بەگلەیی و ناڕازیت! لە کوێی ئێســـتا ئەم ســـەردەمەی ئێمە ببینیت، کە لە بنچینەوە حوکم بەوەی الله لە قورئاندا دایبەزاندووە هەر ناکرێت و، لە جیاتی قورئان و سوننەت، کار بە یاساو ڕێسای دەستکردی مرۆڤەکان دەکرێت کە

تاكو حوكمێكیان لە گەڵ شــەریعەتی ئیســلامدا یەك دەگرێتەوە، دە حوكمی پێچەوانەیەتی، بۆیە ئەگەر دادوەرێك یان پارێزەرێك بەوە بناسرێت و ستایش بكرێت كە كە سێكی باش ودادگەرە، لە ڕا ستیدا لە جێبەجێكردنی یاساوڕێسایەكی ناكۆك لە گەڵ شەریعەتی ئیسلامدا دادگەرە ولا حول ولا قوة إلا بالله.

زانستی ئامۆژگاری

كۆتا زانست كە زەهەبی قسەی لەسەر دەكات زانستی ئامۆژگارییە (علم الوعظ)، دەڵێت: ئەو كەســەی خەریكی ئامۆژگاری خەڵكی دەبێت بۆ چاكە پێویســتی بە زانســتێكی باش هەیە، پێویســتە لە تەفسیردا باش شارەزا بێت و هەروەها لە چیرۆك و بەسەرهاتی عابید وپیاوچاكاندا شــارەزا بێت. بەداخەوە لەم ســەردەمەی خۆماندا ئەوانەی بەو كارە هەڵدەستن سەرمایەی گەورەیان زمانێكی لووسە و ئەوەی نەیانبێت عیلمی شەرعییە و زۆربەیان لە عەقیدە و فەرموودەو ســوننەتدا زۆر بێ ئاگان و لە مەســەلەی تەوحیددا بەتایبەت تا بیناقاقایان تێكەوتوون وكەچی خەریكی ئامۆژگاری كردنی

خەڵکیشـــن، داماوینە بڕۆن ئامۆژگاری خۆتان بکەن سـەرتان لە ئەلفوبێی عەقیدەو وبیروباوەڕ دەرناچێت.

الذهبي دەڵێت: بەڵام ئەگەر بینیت واعیز دینی لاواز بوو دڵنیابە وەعزەکەی لە گوێی بیســەرەکانی تێناپەڕێت! دەڵێت زۆرمان بینی لە واعیزی قســەزان خەڵکی دەهێناوە گریان و کاریگەرییەکەی تەنها لەو کـاتەدا بوو و دوای ئەوە بیســەران وەکو ئەوەی هیچیـان نەبیســتبێت! بەڵام وادەزانم ئەگەر خەڵکی فیترەتی تێکچوو و لە مەنهەجی ئیسـلام لایاندا ئەو قسـەی زەهەبی دەربارەی واعیزەکان بەسـەریاندا جێبەجێ نابێت و قســەی ئەو جۆرە واعیزانە با بەو شـێوەش بن هەر کاریگەر دەبێت، عەرەب واتەنی: (الطيور على أشكالها تقع).

دەڵێـت ئەگەر واعیز وەکو (عبـدالقـادر الكيلاني) بێـت کەواتە گوێگر ســوودمەند دەبێت، چونکە شــێخ عبدالقادر ڕەحمەت بێت وەعزی لەسەر بنەمای زانستی شەرعی و کیتاب و سوننەت دەکرد. لە بەڵام وەعزی ئەو جۆرە واعیزانەی کە ڕەخنەیـان لێ دەگرێـت، تەنها کاریگەری لە سەر کەسانی بێ زانست و ناشارەزا لە شەرعدا هەیە، هەروەها لە سەر ئافرەتانیش کاریگەری زۆرە بەو پێیەی ئەوان

هەم عاتیفین و هەم لەم سـەردەمەی خۆماندا بەدەگمەن شـارەزاییان لە زانستە شەرعییەكاندا هەبێت.

کۆتایی

ئەمە کۆتایی ئەو شـــەرح و ڕوونکردنەوە وپەراوێزانە بوو کە بە کورتی لەســەر کتێبی (زغل العلم) ی پێشــەوا شــمس الدین الذهبي نووســیمان، ئەوەی کە حەق وڕاســتیمان تێدا پێکابێت ئەوە لە فەزڵ و چاکەی الله یە، ئەوەش کە پێچەوانەی ڕاســتی بێت و لە حەق لاماندابێت ئەوە لە نەفســی خۆم و لە شــەیتانە، هەرکێیش بەبەڵگەوە هەڵەیەکم بۆ چاك بکاتەوە، وەکو دیاری لێی وەردەگرم و دەگەڕێمەوە سەر ئەو حەقەی کە بەبەڵگەی کیتاب و سوننەت بۆم دەردەکەوێت.

هیوادارم ئەم چه ند لاپەڕەی لەســـەر مەتنی ئەو کتێبەی شـــەیخی زەهەبی نوسرا لێرەدا بە ســـوودبووبێت بۆتان و لە نزای چاکەتان بێ بەشمان نەکەن.

پێڕست

ڕیزبەند	سەرە بابەت	ژمارەی لاپەرە
1	پێشەکی	4
2	کورتەیەك لە ژیاننامەی دانەری کتێبەکە	14
3	ڕەخنەگرتن لە قورئانخوێنان	23
4	تێبینییەکانی لەسەر زانستی فەرموودە	34
5	ڕەخنەکانی لەسەر شوێنکەوتوانی مەزهەبی مالیکی	42
6	ڕەخنەکانی لەسەر شوێنکەوتوانی مەزهەبی حەنەفی	48
7	ڕەخنەکانی لەسەر شوێنکەوتوانی مەزهەبی شافیعی	56
8	ڕەخنەکانی لەسەر شوێنکەوتوانی مەزهەبی حەمبەلی	70
9	تێبینییەکانی لەسەر زانستی)النحو(و (علم اللغة)	82
10	دیدو بۆچوونی دەربارەی زانستی تەفسیر	92
11	ڕاو بۆچوونی زەهەبی دەربارەی زانستی (أصول الفقه)	99
12	تێبینییەکانی لەسەر زانستی بنەماکانی ئایین لەسەردەمی خۆیدا	106
13	بۆچوونی دەربارەی زانستی مەنتیق	113
14	بۆچوونی دەربارەی زانستی فەلسەفە	115
15	بۆچوونی دەربارەی زانستی بیرکاری و پزیشکی	116
16	بۆچوونی دەربارەی زانستی دابەشکردنی میرات	117
17	بۆچوونی دەربارەی زانستی ئینشا و ڕەوانبێژی	118
18	بۆچوونی دەربارەی زانستی هۆنراوە	121
19	بۆچوونی دەربارەی زانستی ژمێریاری	124

20	بۆچوونی دەربارەی زانستی دادنووسی	125
21	بۆچوونی دەربارەی زانستی ئامۆژگاری	126
22	کۆتایی	129
23	پێرست	130